

لَهُ بَلَدٌ وَإِسْرَارٌ وَآهٍ يَأْكُفُّهَا
بِمَا لَمْ يَأْكُفُّهَا إِلَّا بِمَا لَمْ يَأْكُفُّهَا

www.imaan1.com

به شى دووه م: وهفاتی پیغه مبه ر صلوات الله وسلامه عليه و سه قیفه ی به نی ساعیده :

یه که م: وهفاتی پیغه مبه ر صلوات الله وسلامه عليه و سه قیفه ی به نی ساعیده.

یه که م: وهفاتی پیغه مبه ری خوا صلوات الله وسلامه عليه

هه موو گیانیکی خاوین و شه فاف هه ندی شتی شاراوه ی له پشت په رده ی غه یبه وه به یارمه تی خوا هه ست پی ده کات، دلّه خاوین و دلنیاکان جاربه جار خاوه نه کانیان له هه والی داهاتوو ئاگادار ده که ن، عه قلّ و می شکه زیندوو به نووری باوه ر پوونا که کان ئاماژه و مه به سستی ده سته واژه کان تیده گن، پیغه مبه ری خوا صلوات الله وسلامه عليه پشکی شی ری هه بوو له م ره وشتانه ی سه ره وه دا و ئه و چله پوپه یه له و بواره دا و که س پیی ناگات و له و باشتر نابیت¹. هه ندی له ئایه ته کانی قورئان ئه وه دوویات ده که نه وه که پیغه مبه ر صلوات الله وسلامه عليه ئاده میزاده و وه هه موو ئاده میزادیکی تر شه رابی مردن ده نوشیت و ئازاری گیان کیشانی ده بیت هه روه ک برایانی له پیغه مبه رانی پیشوو چه شتیان.

له و ئایه تانه ی قورئانه وه تیگه یشت مردنی نزیك بۆته وه و هه ندیک له و ئایه تانه راسته وخو باسی مردنی پیغه مبه ری ده کرد و هه ندیکی تریان به ناراسته وخو ئه و مانایه ی ده گه یاند و تاك و ترای هاوه لان هه ستیان پی ده کرد به تایبه تی هاوه لانی مه زنی وه ک ئه بو به کرو عه بباس و معاذ خویان لی رازی بیت².

1- بروانه: (السيرة النبوية لابي شهبه) (٢:٥٧٨).

2- مرض النبي ووفاته، خالد أبو صالح (لا: ٣٣).

دوووم: نه خوش كهوتنى پيغه مبهري ﷺ سه ره تاي نازار

له مانگي (ذي الحجة) دا پيغه مبهري خوا له حه جي مالئاوايي گه پرايه وه و پوژده كاني تری له مهدينه به سهر برد، پاش مانگي (موحه رره م) و (صه فهر) دهستي كرد به ئاواده كردن و به پي كردنى سوپاي ئوسامه ي كورپي زهيدى كورپي حاريسه، فه رمانى پي درا كه به ره وه فه له ستين و به لقان به ري بكه ويټ، خه لكيش له كوچه ريان و پشتيوانان هه موو خويان ئاماده كرد.

له و كاته دا ئوسامه گه نجىكى ته مه ن (۱۸) سال بوو، هه ندى ره خنه يان له وه هه بوو كه هه روه ك كويله و مه والى بوو، ته مه نيشى مندال بوو له گه ل ئه وه دا كرابوو به سه ركرده له ناو ئه وه مووه پياوه ي ناو كوچه ريان و پشتيوانان، پيغه مبهري خوايش ﷺ ره خنه كه ي ده رياره ي ئوسامه لى قبول نه كردن.³

فه رموى: ((ان يطعنوا في امارته ، فقد طعنوا في اماره ابيه ، وايم الله ان كان خليفاً للامارة، وان كان ابوه احب الناس الي وان ابنه هذا لمن احب الناس الي بعده)) واته: ئه گه ر تانه ي سه ركرده يي ئوسامه بدن ئه وا ره خنه شيان له باوكي گرتووه كاتى خو، ئه گه ر باوكي خوشه ويستترين كه سى من بوويټ ئه وه كورپه كه شى خوشه ويستترين كه سه لاي من.

له و كاته دا كه خه لكى خويان ساز ده كرد بو به شدارى جيهاد له سوپا كه ي ئوسامه دا پيغه مبهري خوايش ﷺ دهستي كرد به هاوارى نازارى ئه وه نه خوشيه ي كه دواچار به هويه وه وه فاتى كرد، له نيوان نه خوش كهوتن و مردنه كه يدا هه ندى رووداو روويدا له وانه:

سه ردانى شه هيدانى ئوحدى كرد و نويژى له سه ر كردن⁵، پوخسه ت وه رگرتنى له خيزانه كاني كه ري پى بدن له مالى عايشه دا بمينيټه وه.

نازارى زورى نه خوشيه كه ي و وه سيه تى كرد كه بت په رست نه هيئن له كه نداودا بژين و مؤله تى ناردنى وه فد⁶، نه هيشت گوره كه ي دواى خو بكن به مزگه وت وه سيه تى پى كردن به وه ي گوماني چا كه به خوا به رن و ئاگاتان له نويژه كانتان و ژيړده سته كانتان بيټ.

ئه وه شى بو روون كردنه وه كه مژده ي پيغه مبه ران ته واو بوو ته نها خه و بينينى راست و دروست نه بيټ⁷، وه سيه تى كرد به موسلمانان له گه ل پشتيواناندا چاك بن⁸.

3- السيرة النبوية الصحيحة (٢:٥٢٢).

4- البخاري كتاب فضائل اصحاب النبي ﷺ (٤:٢١٣) ژماره ٤٤٦٩.

5- البخاري كتاب الجنائز ژماره ١٣٤٤.

6- البخاري كتاب الجهاد والسير ژماره (٢٣٥).

7- مسلم كتاب الصلاة (١:٣٤٨).

8- البخاري كتاب مناقب الأنصار ژماره ٣٧.

له نه خوښه كيدا و تاريكي دا و فهرمووی: ((ان الله خير عبدا بين الدنيا و بين ما عند الله فاختر ذلك العبد ما عند الله))، واته: خواى گوره بهنده يه كى سه پشك كرد به مانه وه له دنيا يان گه يشتن به ناز و نيعمه تى خوا، ئه و يش گه يشتن به ناز و نيعمه تى خواى هه لبارد. له ويدا ئه بو به كرى صديق رضي الله عنه ده ستي كرد به گريان ئه بوسه عيدي خودرى رضي الله عنه ده لى: سه رسام بووين له وهى هه ركه پيغه مبهرى خوا صلوات الله عليه باسى ئه وه بهنده يهى بو كردين كه سه پشك كرابوو، يه كسهر ئه بو به كرى رضي الله عنه ده ستي كرد به گريان، كه چى ئه بو به كرى له هه موومان زيره كتر بوو، بهنده كه پيغه مبهر خوى بوو.

پاشان پيغه مبهرى خوا صلوات الله عليه فهرمووی: ((ان امن الناس علي في صحبتي، وما له ابوبكر، لو كنت متخذاً خليلاً غير ربي، لاتخذت ابا بكر، لكن اخوة الاسلام ومودته، لا يبقين في المسجد باباً الا سد الا باب ابي بكر))، واته: كه سى هاوړى يه تى وسامانه كه يم به هى خوم زانبيى ئه بو به كره، ئه گهر بيجه له خوا كه سيكى ترم به دوست بگرتايه ئه بو به كرى ده بوو، هه موو ده رگاي ماله كاني سهر مزگه وت دابخه ن بيجه ده رگاي مالى ئه بو به كرى.

(الحافظ ابن حجر) ده لىت: ئه بو به كرى رضي الله عنه له وه ده سته واژه يه تيگه يشت، كه پيغه مبهرى خوا صلوات الله عليه ئاماژه ي بو ناوى ئه بو به كرى له كاتى نه خوښى مردنه كيدا و تيگه يشت مه به ستي ئه مه بويه ده ستي كرد به گريان ¹⁰.

كاتى نويز هاتو پيغه مبهرى خوا صلوات الله عليه ئازاره كه ي زورى بو هينا بوو، بويه به بيلاى فهرموو: ((مروا ابا بكر فليصل))، واته: فهران به ئه بو به كرى بكن با بهر نويز تان بو بكات. وتيان: ئه ي پيغه مبهرى خوا صلوات الله عليه ئه بو به كرى زور دلى ناسكه و خوى پى ناگيريت و ده گرى، ناتوانيت له و جيبه ي تودا بهر نويزى موسولمانان بكات، ئه و يش صلوات الله عليه ديسان دووباره ي كرده وه و ئه وانيش دووباره يان كرده وه، له جارى سييه مدا فهرموو: ((انكن صواحب يوسف ¹¹، مروا ابا بكر فليصل))، واته: ئه ي عائيشه ئه م قسانه مه كنه ئه لى براده رانى يوسفن، ده به ئه بو به كرى بلين بهر نويزى خه لكه كه بكات.

ئه بو به كرى له مال ده رچوو، به لام بينى پيغه مبهرى خوا كه ميك ئازارى سووك بووه، دوو كه س چوونه ژير بالى و سه يرى قاچه كانيم ده كرى خويان پى نه ده گيرا له تاو نيش و ئازار، ئه بو به كرى ويستي له مينبه ره كه برواته دواوه، پيغه مبهرى خوا صلوات الله عليه ئاماژه ي بو كرد كه له شوپنى خوى بمينيه وه و پاشان خويشى له پاليشيدا دانيشت، به (ئعمه ش) يان وت:

9- البخاري كتاب فضائل الصحابة (ژماره: ٢٦٥٤).

10- فتح الباري (٧:١٦).

11- له سه ره وه مه به ستيكى هه يه و له خواره وه ش مه به ستيكى تر.

پیغمبهری صلی اللہ علیہ وسلم نوژی دابهست له دوی ئبو به کره وه و خه لکیش نوژیان دابهست له دواوه ؟ به سهر ئامازه ی کرد که به لی¹² .

ئیتر له و پوژه به دواوه ئبو به کره صلی اللہ علیہ وسلم پیش نوژی موسولمانانی ده کرد، تا ئه و پوژه ی دوو شه ممه بوو له نوژی به یانیدا بوون، پیغمبهری خوا په رده ی ژوره که ی لادا و سه یریکی موسولمانانی کرد، که چوئن له به رده م خوی خویاندا وه ستاون، چوئن داری بانگه واز و جیهاده که ی هاتوته بهر، گه لیک هاتوونه ته کایه وه که به رده وامن له سهر به جیهانی نوژی، پیغمبهره که یان بمینیت نه مینیت ئمان هر ده یکن و نایفه وتینن، چاو و دلی به و دیمه نه روشن بوویه وه، به م سه رکه وتنه ی که تا ئیستا هیچ پیغمبهر و هیچ بانگه وازکاریکی پی نه گه یشتوو، له وه دلنیا بوو که په یوه ندی ئم ئومه ته په یوه ندیه کی به رده وامه به خوی خویان و به ندایه تی کردنه وه بوئی و به مردنی پیغمبهره که یان ناپچریت، ئه و دیمه نه مه گهر خوا بزانییت چه ند دلخوشی کردبییت و له و کاته نارچه ته ییدا پرووی وه ک مانگ گه ش بوویه وه و پرشنگی ده دا¹³ .

هاوه لآن صلی اللہ علیہ وسلم ده لین: پیغمبهر صلی اللہ علیہ وسلم په رده ی ژوره که ی عایشه ی لادا و هه ستا بوویه سهر پی و سه یری ده کردین و دم و چاوی ئه توت په ره ی کتیبه و پاشان زه رده خه نه یه ک گرتی و پیکه نی، نیازمان بوو له خوشیاندا نویره کانمان بپرین و وامان زانی بو نوژی دیته دهره وه، ئامازه ی بو کردین که له سهر نوژی خوتان به رده وام بن و چوویه ژوره که ی و په رده که ی دادایه وه¹⁴ ..

تا وای لی هات هندی له هاوه لآن دلنیا بوون له تهنروستی پیغمبهره که یان و چوون به دم ئیش و کاری خویانه وه، ئبو به کره صلی اللہ علیہ وسلم هات بو لای عایشه ی کچی و پیئی وت: ده بینم پیغمبهری صلی اللہ علیہ وسلم ئازاره که ی نه ماوه، ئه مرؤش ده بییت له مالی (کچی خارجه) بم که خیزانی بوو له ناوچه شاخاویه کانی سه رووی مه دینه دا ده ژیا که ناوچه ی (سونه ح) یان پی ده ووت و سواری و لآخه که ی بوو و به ره و مالله که ی که وته ری¹⁵ .

ئازاری سه ره مه رگ زوری بو پیغمبهر صلی اللہ علیہ وسلم هیئا و ئوسامه چووه ژوره وه بو لای ده بینیت ده می به ستراره و ناتوانیت قسه بکات، دهستی به رز کرده وه بو ئاسمان و ده یهینا به سه ری ئوسامه دا، بویان ده رکه وت دوعای خیری بو ده کات و عایشه ییش (خوی لی رازی بییت) هاته ژوره وه و باوه شی پیداکرد و سه ری نا به سنگی خویه وه و عبدالرحمن ی

12- البخاری کتاب الاذان ژماره ۷۱۲.

13- السیره النبویه للندوی (لا: ۴۰۱).

14- البخاری کتاب المغازی (ژماره: ۴۴۴۸).

15- السیره النبویه لأبی شهبه (۲: ۵۹۳).

کوری ئەبو بەکر هاته ژوورهوه و سیواکیکی به دهستهوه بوو، پیغه مبهری خوا هه ر بۆ سیواکه که ی دهروانی، عائیشه وتی: سیواکت بۆ بکه م؟ ئاماژه ی کرد که (به لئى).

ئەمیش سیواکه که ی له براکه ی سه ند و جوان نه رمی کرده وه دایه دهستی و ئەویش زۆر به جوانی سیواکی پی کرد و به رده و امیش ده یفه رموو: ((فی الرفیق الاعلی))^{۱۶}، واته: بۆ لای دۆستی به رز و بلّندم، که خوی گه و ره بوو.

له لای پیغه مبهردا له جامۆلکه یه کدا ئاو دانرابوو دهستی پێدا ده کرد و ده یهینا به دم و چاوی خۆیدا و ده یفه رموو: ((لا اله الا الله... ان للموت سكرات))، واته: ((لا اله الا الله))، به راستی گیان کیشانیش ئازاری هه یه، هه ردوو دهستی کرده وه و ده یووت: ((فی الرفیق الاعلی)) و هه تا گیانی پیروزی ده رچوو و دهسته کانی شل بوون^{۱۷}، له ریوایه تیکی تردا هاتوو که فه رموو یه تی: ((اللهم أعني على سكرات الموت))^{۱۸}، واته: ئە ی خودایه یارمه تیم بده له کاتی ئازاری گیان کیشاندا.

له ریوایه تیکی تردا عائیشه ده لئیت: گویم شل بوو پیغه مبهری خوا ﷺ پیش ئە وه ی گیانی ده رچیّت پراکشابوو ده یووت: ((اللهم اغفر لي، ارحمني والحقني بالرفیق الاعلی))^{۱۹}، واته: خوایه لیم خۆش ببه و به زهیت بێته وه پێمدا و بمگه یه نه بۆ لای هاوپی به رز و بلّندم. (فاطمه) یش ب له و کاته دا خۆی کرد به ژووردا و وتی: ئای له نه هامه تی باوکه گیان، ئەویش پیی فه رموو: ((ليس على ابك كرب بعد اليوم))، واته: دوا ی ئە مرۆ ئیتر باوکت نه هامه تی نابینیت.

هه ر که گیانی پاکی ده رچوو (فاطمه) هاواری کرد: باوکه گیان، چوو به دم په روه ردگار وه که بانگی کرد و ئەمیش چوو به ده میه وه... باوکه گیان... به هه شتی فیرده وه سه جیگات، باوکه گیان.. سه ره خۆشی له جو به ر ئیل ده که یه ن.

کاتیک که ئە سپارده ی خاکیان کرد فاته ببه ئە نه سی وت: ((يا أنس كيف طابت أنفسكم ان تحثوا على رسول الله التراب؟!))^{۲۰}، واته: ئە ی ئە نه س ئە وه چۆن دلّتان هات خۆل بکه ن به سه ر لاشه ی پیغه مبهری خوا ﷺ؟!

پیغه مبهری خوا ﷺ له دونیا ده رچوو که فه رمانزه وایی که نداوی عه ره بی ده کرد و سه رجه م پاشاکانی زهوی لئ ده ترسان و هاوه له به ریزه کانیشی به گیان و مال و

16- البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۳۷).

17- البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۴۹).

18- الترمذي كتاب الجناز ژماره ۹۷۸۰.

19- البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۴۰).

20- البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۶۲).

مندالیانه وه خوئیان ده کرده قوربانى و له پاش خویشى نه دینار و نه درهه م و نه خزمه تکار و که نیزه کی به جی نه هیشت، تهنه شتیك به جی هیشتبیت ئەسپه سپیه که ی و شمشیره که ی و پارچه زهویه که کردبووی به خیر بۆ رپیوار و غریبان²¹، کاتیك که له دونیا ده رچوو قه لغانه که ی له لای جووله که یه که بوو له باتی (۳۰) ئەندازه (صاع) جو که لیی وەرگرتبوو به قهرز²².

پۆژی دووشه ممه ی مانگی (ربیع الاول) ی سالی (۱۱) ی کۆچی و پاش نوژی نیوه پۆ وه فاتى فەرموو²³، له تهمه نی (۶۳) سالیدا، که ئەو پۆژه ره شترین پۆژ بوو که تیپه ری به سه ر موسولماناندا، نه هامة تیه کی مه زنیش بوو بۆ هه موو مرؤفایه تی هه روه ک چۆن پۆژی له دایک بوونه که ی به خته وه رترین پۆژ بوو که خوړی له سه ر هه له اتبیت²⁴.

ئهنه س ده لیت: ئەو پۆژه ی که پیغه مبه ری خوا پای خسته نیو شارى مه دینه وه هه موو شتیك رووناك بوویه وه، ئەو پۆژه ش که کۆچی دوایی کرد هه موو شتیك تاریك هه لگه را²⁵، (أم ایمن) ده ستی کرد به گریان لییان پرسى بۆچی ده گریت بۆ پیغه مبه ری خوا^{صلى الله عليه وسلم}? ئەویش فەرمووی: من هه ر ده مزانی پیغه مبه ری خوا^{صلى الله عليه وسلم} پۆژیک ده مریت، به لام بۆ ئەوه ئەگریم که ئیتر وه جى ته واو ده بیئت و نایه ته خواره وه²⁶.

سى یه م: ترسناکی نه هامة تیه که و هه لویستی نه بو به کر لیی

(ابن رجب) ده لیت: کاتیك پیغه مبه ری خوا^{صلى الله عليه وسلم} کۆچی دوایی کرد، موسولمانان شله ژان، هه ندیکیان هه ر تیكچوون و هه ندیکى تریان که وتن و نه یان توانی جاریکى تر هه لبستنه وه، هه ندیکى تریان زمانیان به ستره و قسه ی بۆ نه ده هات هه ندیکى تریان مردنه که یان په د ده کرده وه و به درویان ده خسته وه²⁷.

(قرطبي) ده رباره ی گه وره یی کۆسکه وتنه که و ئەو شتانه شی به هۆیه وه پرویدا ده لیت: گه وره ترین نه هامة تی نه هامة تیه که تووشی ئایینی مرؤف بیئت.

پیغه مبه ری خوا^{صلى الله عليه وسلم} ده فەرموویت: ((إذا أصاب أحدكم مصيبة فليذكر مصابه بي فانه أعظم المصائب))²⁸، واته: هه ر کاتیك یه کیك له ئیوه تووشی کاره ساتیک هات با کاره ساتی له دونیا ده رچوونی منتان بیر بکه ویتته وه چونکه ئەوه گه وره ترین کاره ساته.

21- البخاري كتاب المغازي.

22- السيرة النبوية للندوي (لا: ۴۰۳).

23- البداية والنهاية (۴: ۲۲۳).

24- السيرة النبوية للندوي (لا: ۴۰۴).

25- الترمذي (۵: ۵۴۹) ژماره ۳۶۱۸.

26- مسلم (۴: ۱۹۰۷).

27- لطائف المعارف (لا: ۱۱۴۱).

28- السلسلة الصحيحة للألباني (ژماره: ۱۱۰۶).

به راستی وایه، راستی فہرمووه پیغہمبہری صلی اللہ علیہ وسلم چونکہ کارہساتہ بہ سہر موسولمانان ہاتبیت تا پوژی قیامت، وہ حی کوتایی ہات، پیغہمبہرایہ تی تہ او بوو، یہ کہ مین خراپہ سہری ہلدا کہ له نایین پاشگہز بوونہ وہ پوویدا له ہندی ہوزی عہرب ناو شتانیسی تریش و یہ کہ مین دابرائی سہرہ تای ناتہ واوہ دہرکہوت²⁹.

(ابن إسحاق) دہلایت: کاتیک پیغہمبہری صلی اللہ علیہ وسلم کوچی دوی کرد نہ ہامہ تیہ کی زہ بہ لاج پرووی له موسولمانان کرد، وہ ک پیم گہ یشتوہ عائیشہ ل وتوویہ تی: «کاتیک پیغہمبہری صلی اللہ علیہ وسلم مرد، عہرب له نیسلام ہلگہ رانہ وہ و جوولہ کہ و گاوردہ کان دلایان ئوی خوارد و دوو پرووی سہری ہلدا، موسولمانہ کان وہ ک رانیکیان بہ سہر ہات له شہ ویکی زستانی باراناویدا سہری لی تیک چوو، بہ مردنی پیغہمبہرہ کہ یان صلی اللہ علیہ وسلم»³⁰.

قازی ئہ بو بہ کر (ابن العربی) دہلایت: ((حالی خہ لکی تیک چوو، مردنی پیغہمبہرہ صلی اللہ علیہ وسلم پشت شکین بوو، کارہ ساتی تہ مہن بوو، عہ لی رضی اللہ عنہ له مالی (فاطمہ) دا خوی شاردہ وہ و عوسمان رضی اللہ عنہ بی دہم و زمان کہ وتبوو، عومہری کوری خہ تاب رضی اللہ عنہ ہاواری ئہ کرد: پیغہمبہری خوا نہ مردوہ، بو سہردانی خوا پویشتوہ ہر وہ ک چون موسا، پیغہمبہری خوا صلی اللہ علیہ وسلم دہ گہ ریتہ وہ، دہست و قاچی کہ سانیک دہ بریت له سہر ئہ مہ سہ لہ یہ³¹.

بہ لام ہر کہ ئہ بو بہ کر رضی اللہ عنہ ہہ والہ کہ ی زانی خیرا له (سونہ ح) ہوہ سواری ولاخہ کہ ی بوو ہاتہ وہ، دابہزی، قسہی له گہ ل کہ س نہ کرد، بہرہ و ژورہ کہ ی عائیشہ کہ وتہ پری، بہرہ و لای لاشہی پیغہمبہری صلی اللہ علیہ وسلم کہ وتہ پری کہ بہ قوماشیکی (حیبرہ) داپوشرابوو، سہری لادا و خوی دا بہ سہریدا و دہستی کرد بہ گریان و پاشان وتی: دایک و باوکم بہ ساقہت بی، سویند بہ خوا دوو مردنت بہ سہردا نایہت، ا مردنی یہ کہ مت بہ سہردا ہات³².

پاشان ئہ بو بہ کر و عمر چوونہ دہرہ وہ بو لای خہ لکہ کہ و عمر بہ تورہ بیہ کی له رادہ بہ دہرہ وہ قسہی دہ کرد و ئہ بو بہ کر پیی وت: عمر دانیشہ، ئہ و ہر بہرہ و ام بوو، ئیتر ئہ بو بہ کر ہستایہ سہر پی و دہستی کرد بہ وتاردان و سہرہ تا سوپاس و ستایشی خوی کرد و وتی:

پاشان، ہر کہ سیک محمدی ئہ پہرست، محمد مرد، ہر کہ سیک خوی ئہ پہرست خوا زیندوہ و نامریت، پاشان ئہ م نایہ تہ ی خویندہ وہ: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ

29- تفسیر القرطبی (۲: ۱۷۶).

30- ابن ہشام (۴: ۳۲۳).

31- العواصم من القواصم (لا: ۳۸).

32- البخاری کتاب المغازی (ژمارہ: ۴۴۵۲).

الرُّسُلُ أَفَايِنَ مَاتَ أَوْ قُتِلَ أَنْقَلَبْتُمْ عَلَيَّ أَعْقَبِكُمْ^٤ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَيَّ عَقْبِيهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا^٥
 وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ (ال عمران: ١٤٤)، خه لکی دهستیان کرد به ناله و گریان³³.

عمر رضی الله عنه ده لیت: سویند به خواهر که گویم له ئه بو به کر بوو ئه و ئایه ته ی ده خویند
 قاچه کانم خوین پی رانه گیرا و که وتمه سهر زهوی، له ویدا زانیم که پیغه مبهری خوا صلی الله علیه و آله
 کؤچی دواپی کردوه³⁴.

قرطبی ده لیت: ئه م ئایه ته گه وره ترین به لگه یه له سهر نازایه تی و غیره تی ئه بو به کری
 صدیق رضی الله عنه، چونکه نازایه تی و غیره تی مهنی ئه وه یه له کاتی کاره سات و نه هامه تیدا دل
 خوگر و پراوه ستاو بیئت، کاره ساتیش نیه له مردنی پیغه مبهر صلی الله علیه و آله گه وره تر بیئت و
 غیره تیه که ی ئاشکرا بوو، خه لکی ئه یووت: پیغه مبهر نه مردوه یه کی که له وانه عمر بوو،
 عوسمانیش زمانی به ستر و عه لیش خو ی شارده وه و کاروباره کان تی که چون، صدیق رضی الله عنه
 ههر که له سونه یح گه پرایه وه کاره کانی گه پانده وه شوینی خو ی³⁵.

به م وشه که مانه و به به لگه هینانه وه ی ئایه تی کی قورئانی پیروز توانی خه لکی له و
 تی که چون و شپرزیه پزگار بکات و به گه پانه وه یه کی جوان بیانگه پینیتته وه بو سهر
 تیگه یشتنی راست و دروست، خوی گه وره به س خو ی هه میشه زیندوه و نامریت،
 هه رئه ویشه شایانی په رسته نه و ئیسلام به رده وام دوا ی مردنی پیغه مبه ریش ده مینیت³⁶.
 هه روه که چون له ریوایه تی و ته یه ی صدیق دا هاتوه که ده لیت: ئایینی خوا به ریایه، شه ی
 خوا تیرو ته واوه و خوایش سهری ده خات ههر که سی که ئایینه که ی ئه و سهر بخت،
 ئایینه که ی سهر به رز بکات، قورئانه که ی خوامان له ناودایه که پروناکی و چاره سهره و به
 هو ی ئه وه وه خوا پیغه به ره که ی هیدایه تدا و حه لال و حه رامی خوی گه وره ی تیدا کؤ
 بووه ته وه و سویند به خوا گوی به هیچ که سی که ناده یین بیته ریگه مان، شمشیری خوا ههر
 تیژه و هیشتا دامان نه ناوه و جهادیش ده که یین دژی هه موو ئه وانه ی به رامبه رمان
 ده وه ستن، هه روه که چون جاران له پشت پیغه مبهری خواوه صلی الله علیه و آله کردو و مانه و که سیس سته م
 ناکات له خو ی نه بیئت³⁷.

33- البخاری کتاب فضائل الصحابة (ژماره: ٣٦٦٨).

34- البخاری کتاب المغازی (ژماره: ٤٤٥٤).

35- تفسیر القرطبی (٤: ٢٢٢).

36- استخلاف أبو بکر جمال عبدالهادی (لا: ١٦٠).

37- دلائل النبوة للبيهقي (٧: ٢١٨).

مردنی پیغه مبهری خوا صلوات اللہ علیہ کاره ساتیکی گه وره بوو، به لا و تاقیکردنه و هیه کی قورس بوو، له و کاته دا و پاش ئه و کاته ش گه وره یی صدیق رضی اللہ عنہ ده رکه وت، وه ک سه رکده یه کی ئومه تی ئیسلامی بی وینه و بی هاوتا ³⁸.

تائه و پهری سنور دلی پر له یه قین و دلنیایی بوو، ئه مه ش له پته وی تیگه یشتنی له راستیه کان، که تیایدا ل ههستی به ندایه تی و پیغه به رایه تی و مردن زور جوان تیگه یشتبوو. له وساته وه خته دژاره دا ژیری صدیق رضی اللہ عنہ ده رکه وت، خه لکی به ره و یه کتاپه رستی برده وه (هر که سیک خوی په رست خوا هه میشه زیندووه و نامریت) یه کتاپه رستی له ناو دلایاندا ره گی داکوتابوو، هر که یادخستنه وه که ی صدیق رضی اللہ عنہ یان بیست خیرا گه رانه وه بو لای راستی ³⁹.

عائیشه (خوی لی رازی بیّت) ده لیت: سویند به خوا خه لکه که وایان ده زانی ئه وئایه ته یان نه بیستووه ئه و ساته نه بیّت که له ئه بو به کریان بیست، ئه و جا زانیان خوی گه وره ئه وها ئایه تیکی نارده و ته خواره وه و هه موو خه لکی له وه وه وهریان گرته وه و هر که سیک گوئی لی بوو به ده م خویه وه ده یوته وه ⁴⁰.

چوارهم: سه قیفه ی به نی ساعیده

هر ئه و پورژه ی هاوه لان زانیان پیغه مبهری خوا صلوات اللہ علیہ وه فاتی کردووه، هه موو پشتیوانان له سه قیفه ی به نی ساعیده کو بوونه وه تا که سیک دیاری بکن به جینشینئیه ⁴¹. پشتیوانان قسه یان کرد به یه کی و له ده وری سه رکده یان سه عیدی کورپی عوباده رضی اللہ عنہ کو بوونه وه، هر که هه والی کو بوونه وه که ی پشتیوانان گه یشته کوچه ریان له گه ل ئه بوبه کردا کو بوونه وه به مه بهستی دانانی جینشین ⁴²، کوچه ریان به خویان وت: با برؤین بو لای برا پشتیوانه کانمان و ئه وانیش مافیان هه یه له ده ستنیشان کردنیدا ⁴³.

عمر رضی اللہ عنہ ده لیت: ده رچووین بو لایان، کاتیک لییان نزیک بووینه وه دوو پیاوی چاکیان گه یشتن پیمان و باسی ئه و ریکه که وتنه ی پشتیوانانی بو کردین، وتی: بو کوی ئه چن ئه ی کوچه ریان؟ ئه برؤین بو لای برا پشتیوانانمان، تیان: پیویست ناکات برؤن بو لایان، ئیوه ئیسی خوتان بکن، وتم: سویند به خوا ئه برؤین بو لایان و که وتینه ری به ره و سه قیفه ی

38- أبو بکر رجل الدولة، مجدي حمدي (لا: ۲۵-۲۶).

39- استخلاف أبي بكر الصديق (لا: ۱۶۰).

40- البخاري كتاب الجنائز (ژماره: ۱۲۴۱-۱۲۴۲).

41- التاريخ الإسلامي (۹: ۲۱).

42- عصر الخلافة الراشدة للعمرى (لا: ۴۰).

43- هه مان سه رچاوه ی پيشوو.

بەنى ساعىدە، دەبينىن ھەموويان لەوى كۆبوونەتەو ھە دەنگيان كەردو ھە بەيەك لەسەر پياويك كە سەر و مىلى داپۆشرا بوو لە ناوياندا وتم: ئەمە كىيە؟ وتيان: سەعدى كورپى عوبادەيە رضي الله عنه، وتم: چيەتى؟ وتيان: گەرمايەتى.

كاتيك دانىشتىن وتاربيژيان ھەستايە سەر پى و سوپاس وستايىشى خواي گەرەي كرد بە جۆريك كە شايەنى بيئت، پاشان وتى: پاشان، ئيمە پشتيوانانى خوا و دەستەي ئيسلام و ئيوەش ئەي كۆچەرييان كۆمەليكن لە ئيمە و لە لايەن گەلەكەتەنەو ھە دەركراون و كەچى وا خەريكە ئيمە لە بناغە دەردەھينن و لە ئيش و كارى - خيلافەت - دوورمان دەخەنەو، كاتيك بي دەنگ بوو ويستم قسە بكەم چونكە پيشتر وتاريك ئامادە كەردبوو - لە مي شكەمدا گەلەلەم كەردبوو - دەمويست لە خزمەت ئەبو بە كەردا پيشكەشى بكەم و بە دەم خۆمەو ھە لي م دەوتەو ھە ويستم قسە بكەم، ئەبو بە كەرتى: پەلە مەكە، منيش پيم خۆش نەبوو تورەي بكەم، ئەو دەستى بە قسە كرد، ئەو لە من نەرم و نيان تر و لە من بەرپز و ويقار تر بوو، سويند بە خوا تەنھا وشەيەكى بو نەھيشتم لە ناو وتارەكەمدا دەمويست بيليم، كەچى ئەويان ھەك ئەو يان لەو جوانترى وت، بويە من بي دەنگ بووم.

وتى: ئەو شتە چاكانەي ئيوە باستان كرد ھەمووي لە ئيوەدا ھەيە و ئيوە شايستەي ئەو ھەن، ئەم مەسەلەيە بو ئەم ھۆزەي قورەيش، نەژاديان مامناو ھەندە لە ناو ھەموو ھەردەدا و من ئەم پياو ھەم بە دلە جا ھەر كاميانتان پى باشترە بەيەتى پى بدەن، لەويدا دەستى من و ئەبو عوبەيدەي گرت و ئەو لە نيوان ھەردووكماندا دانىشتبوو، من پيم ناخۆش نەبوو ھيچ كام لە وتەكانى، بەلام سويند بە خوا بيانبردمايە و سەريان بېرپمايە پيم خۆشتر بوو لەو ھەي كە بيمە گەرەي گەليك كە ئەبو بەكريان تيداييت، مەگەر لە سەرەمەرگدا شتيك بيئت بە خەيالدا كە ئيستا وا نيم.

يەكيك لە پشتيوانەكان وتى: من دارى پشت خورينم و بنكى دار خورما و با لە ئيمە ئەميريك و لە ئيوەش ئەميريك، واتە بە سەرە ئەي قورەيشيەكان دەنگ بەرز بوويەو ھە و گالە گالە دروست بوو تا واى لى ھات زۆر ترسام لە دووبەرەكى بويە وتم: ئەي ئەبو بەكر دەستت بيئە، دەستى ھينا، من بەيەتى خۆم پيدا و كۆچەريەكانيش بە دواي مندا و پاشان پشتيوانەكانيش ھەستان و يەك بە يەك بەيەتيا پيدا ⁴⁴.

لە رپوايەتى ئەحمەددا ھاتو ھە: ئەبو بەكر دەستى كرد بە وتار و ھەرچى ئايەتيك لەسەر پشتيوانان ھاتبيتە خوار و ھەرچى فەرموودەيەك پيغەمبەر لە سەريان فەرمووييتى خستى ھەيدادو وتى: ئيوە باش دەزانن كە پيغەمبەرى خوا صلی اللہ علیہ وسلم فەرموويەتى: ((لو سلك

الناس واديا وسلك الانصار وادياً سلكت وادی الانصار))، واته: ئەگەر هەموو خەلکی بە دۆلێکدا بڕۆن و پشتیوانانیش بە دۆلێکدا بڕۆن، ئەو هەمن بە دۆلێکە ی پشتیواناندا دەپۆم. تۆش ئە ی سەعد⁴⁵ خۆت دانیشتبووی کاتیکی پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: «قریش ولاة هذا الامر فبر الناس تبع لبرهم، و فاجر الناس تبع لفاجرهم»، واته: قورەیش سەرکردەیی و پیغەمبەرەیی هە خۆتانە، چاکان شوینی چاکانیان دەکەون و خراپەکارانیش شوینی خراپەکارانیان دەکەون، دەلیت: سەعد⁴⁶ له ویدا وتی: راست دەکەیت له ئیوه ئەمیران و له ئیمەش وەزیران⁴⁶.

پینجەم: گرنگترین پەند و نامۆزگاری لەم رووداوەدا:

۱ - توانایی ئەبو بەکر^{رضی اللہ عنہ} لە هەلسوکه وتی جوان و توانای پازیکردن و قایلکردنی خەلکی: لە ریوایەتەکی ئەحمەددا دەردەکەوێت کە چۆن توانیویەتی بچێه ناو دلی پشتیوانەکان و پازیان بکات بەو هەمی کە ئەو بە راستی دەزانیت بەبی ئەو هەمی موسولمانان بەرەو ئاشوب و دووبەرەکی بەریت، بە جوانی لەسەر پشتیوانان دوا و هەموو ئەو ئایەت و فەرموودانە ی باسی چاکیان دەکات خستیەو هە یاد.

ئەمەش پرۆگرامیکی ئیسلامیە کە لە سەرەتاو هە باسی چاکی و لیها تووی نە یاران بکریت تادەربکەویت، کە تۆ لە گەلیدا بە ویژدانیت و هەرۆک هەلمژین و دامرکانەو هەمی توپەیی بەرامبەرە و دەرھینانی پەگی خۆخویی و من منوکی کردن لە دەررونیدا تا ئامادە ی بکەیت بۆ قبوڵکردنی هەق کاتیکی بۆی پوون بوویو هە و لە ناو پینموونیەکانی پیغەمبەری خوا ﷺ لەم بارە یەو هە نموونە زۆرە.

لەو هەمی ئەبو بەکر گەیشته جوانترین پا، هەرچەندە زۆر قورس و گەرە بوو لەسەر ئەوان چونکە ئەو هەمی دەگە یاند کە جینشینی بۆ ئەوان نیە، ئەمەش لەبەر ئەو هەمی کە پیغەمبەری خوا ﷺ بە دەق فەرموویەتی کە قورەیش لەم مەسەلە یەدا لە پیش خەلکانی ترەو هە⁴⁷.

(ابن العربی المالکی) باسی ئەو هەمی کردووە کە ئەبو بەکر^{رضی اللہ عنہ} ئەو هەمی پوون کردووە کە قورەیش شایانی خیلافەتە بەو هەمی کە پیغەمبەری خوا ﷺ ئاگاداری ئەو هەمی دەکات کە لە گەل پشتیواناندا چاکبن و چاکە ی چاکە کاران وەربگرن و لە خراپە ی خراپە کارانیان ببوورن. هەرۆهە بە بەلگە ی ئەو هەمی کە وتی: خوی گەرە لە قورئاندا ئیمە ی بە راستگۆیان - صادقین - و ئیو هەمی بە رزگار بووان - مصلحین - ناو بردووە.

45- سەعدی کوری قوبادی خەزرجی^{رضی اللہ عنہ}.

46- مسند أحمد (۱: ۵)، الخلافة و الخلفاء، البهنساوي (لا: ۵۰).

47- التأریخ الإسلامی (۹: ۲۹).

له نایه تی: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾﴾ (الحشر: ٨ - ٩)،
 خوی گه ورهیش ئەمە ی فه رموو ه که ده بی ت هه مووان له گه ل (صادقین) دا بن وه ک
 ده فه رموو ی ت: ﴿يَتَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾ (التوبه: ١١٩)،
 ئە مه و چە ندان به لگە ی به هیز و به پیزی تر که توانی وا بکات له پشتیوانان مل بدن
 بۆی 48 .

له وتار که شیدا صدیق صلى الله عليه وسلم ئە وه ی روون کرده وه که هه رچی ئە و هۆزه ی خۆ ی ده پالیو ی ت
 بۆ پۆستی جینشینی ده بی ت سه رجه م عه ره ب پازی بن به سه رکر دایه تیان و دانیان پیا
 بنین، تا خه لکانی تر نه یه نه سه ر حوکم و ئاشوب هه ل بگیر سی ت، روونیشی کرده وه بۆیان
 که عه ره ب ته نها دان به موسو لمانانی قوره ی شیدا ده نین چونکه له تیره ی پیغه مبه رن صلى الله عليه وسلم
 هه موو عه ره بیش به کۆی ده نگ له سه ر ئە وه ن که گه وره یی و سه رکر دایه تی و پیز شایانی
 ئە وانه ...

به م وشه پیرشنگدارانه وه ئە بو به کر صلى الله عليه وسلم توانی قه ناعه ت به پشتیوانان بکات که ببن به
 وه زیر و سه ربازی دلسۆز و ئە مه کدار هه روه ک چۆن له سه رده می پیغه مبه ری خوا وا بوون و
 به و جۆره توانی پیزه کانی موسو لمانان بکات به یه ک.

٢ - خۆلادانی عمر و ئە بو به کر له کورسی جینشینی و مه به ستی هه مووان له پاراستنی
 یه کپیزی موسو لمان: ئە وه بوو ئە بو به کر پاش ئە وه ی قسه کانی ته واو کرد عمر و ئە بو
 عوبه ی ده ی جه راحی ده ست نیشان کرد، به لām عومه ر صلى الله عليه وسلم ئە مه ی یی ناخۆش بوو، بۆیه
 دواتر وتی: ((قسه کانی تری ئە بو به کر م پی ناخۆش نه بوو، به لām سویند به خوا بیاندایه له
 ملم و سه ریان له لاشه م جیا کر دمایه ته وه پیم خۆشتر بوو له وه ی ببن به جینشین و
 سه رکر ده ی گه لیک ئە بو به کری تیدا بی ت))^{٤٩}.

به م قه ناعه ته ی عومه ره وه ئە بو به کر شایانتره بی ته جینشینی پیغه مبه ری خوا صلى الله عليه وسلم بۆیه
 پی و ت: ده ستت بی نه ئە ی ئە بو به کر، ئە ویش ده ستی هینا، ده لی ت: من به یعه تم پید ا و
 پاشان کۆچه ریان پاش ئە وانیش پشتیوانان.

له پریوایه تی کدا هاتوه، که عومه ر وتی: ((ئە ی کۆمه لی پشتیوانان ئایا نازانن که

48- العواصم من القواصم (لا: ١٠).

49- البخاری کتاب المحاربین ٦٨٣٠.

پیغمبهری صلی اللہ علیہ وسلم فرمانی دا به ئبو به کر که له باتی خوئی پیش نویژی موسولمانان بکات، دهی ئایا کامتان قبولی ئوه دهکن که پیشی ئبو به کر بکهون؟ پشتیوانان وتیان: په نا به خوا له وهی پیشی ئبو به کر بکهوین))^{۵۰}.

ئهمه ش تیبینیه کی گرنگ بوو که عومر دهرکی پیکرد، که پیغمبهری صلی اللہ علیہ وسلم له کاتی نه خوئی سهرمه رگدا سوور بوو له سهر ئوهی ئبو به کر صلی اللہ علیہ وسلم پیش نویژی بکات، ئهمه ش وهک ئاماژه یه که وایه بو ئوهی ئهو له همموان شایانتره به پیشه وایه تی، قسه کانی عومر رضی اللہ عنہ ئهو په ری بی فیزی و نه فس شکاندن و رهوشت به رزی دهنوییت.

پله و پایه نه ویستی ئبو به کر صلی اللہ علیہ وسلم ئهو کاته دهرکهوت که وتاری دا و تیایدا داوی لیبودنی کرد له قبولکردنی خیلافهت، وتی: سویند به خوا هیچ پوژیک هیچ شه ویک سوور نه بووم له سهر دهستکه وتنی پیشه وایی و هرگیز حه زم لی نه کردوو و هیچ کاتیش داوام له خوی گوره نه کردوو که دهستی بخت نه به نهینی و نه به ئاشکرا، به لام له ئاشووب و دووبه رکی ترسام، من حه وانه وه و خوئی له سهر کردایه تیدا نابینم، به لام کاریکی زور گه وره مگرته ئه ستو و له توانا و وزه ی مندا نیه ئه گهر هاوکاری خوی گه وره م له گه لدا نه بییت، ئاواته خواز بووم که سیک له و جییه دا بوايه به تواناترین که س بوايه به سهریدا⁵¹.

له جییه کی تردا ده لییت: «ئاواته خواز بووم له پوژی سه قیفه ی به نی ساعیده دا ئهم کاره م بگردایه ته ملی یه کیک له و دوو پیاوه (عمر و ابو عبیده) و منیش ببومايه به وه زیر و هاوکاریان»^{۵۲}.

له زور جیگه ی تری وتاره کانی ئبو به کر داوی لیبودنی کردوو له سهر وه رگرتنی خیلافهت، داوی کردوو له کوئی بینه وه و ده لییت: ئه ی خه لکینه ئهم کاره ی من وه رمگرتوو، تابه ته به ئیوه وه و کیتان پی خوشه بیخه نه شوینی من و من وه یه کیکی وهک ئیوه ده بم.

خه لکه که وه لامیان دایه وه، هموو به تو پازی بووین، تو دووه می دووه م که سه که ی ئه شکه وتیت له گه ل پیغمبهری صلی اللہ علیہ وسلم، داوی کرد له موسولمانان که کی پی پازی نیه و سویندی دان که بیلین تا واز له کورسی ده سه لات بهینیت و وتی: ئه ی خه لکینه کی په شیمان له و به یعه ته ی به منی داوه با هه لسیته سهر پی، عه لی کوری ئه بوتالیب رضی اللہ عنہ هه ستایه سهر پی و شمشیره که ی دهرهینا و ئه وه نده لیی نزیک بوویه وه که پی خسته

50- مسند أحمد (۱:۱۲) و صحیح اسنادہ أحمد شاکر (۱:۲۱۲) ژماره ۱۳۳.

51- المستدرک (۳:۶۶)، قال الحاكم صحيح واقره الذهبي.

52- الأنصار في العصر الراشدي، حامد محمد الخليفة (لا: ۱۰۸)، تأريخ الخلفاء للسيوطي (لا: ۹۱).

53- الخلافة الراشدة للعمرى (لا: ۱۳)

سەر ته ختهى مینبهره که و قاچه کهى ترى له سەر زهوى بوو و وتى: ((والله لا نقيلك ولا نستقيلك، قدمك رسول الله فمن ذا يؤخرک؟))، واته: سویند به خوا نه لات ده بهین و نه داواشت لی ده کهین لاجیت، تو پیغه مبهری خوا پیشى خستوویت کى ده توانیت دوات بخات؟⁵⁴

خو ئەبو به کر ته نها نه بوو له پله و پایه نه ویستن به لکو هه موو که سه کانی ئەو سهرده مه قورئانیه وابوون... له و ده قانهى پیشتتر باسماں کرد بۆمان دهرده که ویت و ده توانین بلیین: ئەو و تو و یژانهى له سه قیفهى بهنى ساعیده پرویدا له م پرپه وه دهرناچیت، به لکو دل سوژی سووربوونى پشتیوانان دهرده خات له پاراستنى دوا پوژی بانگه وازى ئیسلامى و ناماده بیان بو قوربانى دانى بهرده وام له و پیناوه دا، هه ر که له وه دلنیا بوون خیرا په لامارى به یعه تدانیان دا به ئەبو به کر که ئەو له بهر ئەو هویانهى سهره وه قبوولی کردبوو، گهرنا تیروانینی هاوه لان بو پله و پایه زور جیاوازه له بوچوون و پای ئەوانهى دواى ئەوان هاتن و به بی هیچ بنه مایه کی زانستیانه ده میان کوتایه ئەو باسه، به بی ئەوهى بابه تیانه پرواننه مه سه له کانی ئەو سهرده مه و به بی ئەوهى گوئی بدنه گیانى تیروانین و ئاواتى هاوه لانی پیغه مبهر صلی اللہ علیہ وسلم و به لکو زور به پیچه وانهى ئەوانه وه ده میان کوتا، ئەگر کۆبوونه وهى سه قیفهى بهنى ساعیده ریزه کانی موسولمانانى ترانندبوو وه که هندی له و قه له م به ده ستانه بوى ده چن⁵⁵. ئەى بوچی که پشتیوانان که شار شارى خویمان بوو، سوپا سوپای خویمان بوو، که رهسته که رهستهى خویمان بوو، که چی قبوولی ئەنجامه که یان کردو ملیاندا به جینشینی ئەبو به کر و بوونه سه ربازی سوپاکانى و به ره و خو ره لات و خو رئاوا ده ستیان دایه جیهاد و گیان فیدایى؟ چۆن وا ده بوون ئەگر زور سوور و گهرم و گور نه بوونایه له سهرى؟⁵⁶.

راستیه کهى له وه دا دهرده که ویت که پشتیوانان زور سوور بوون له سهر جی به جی کردنى سیاسه ته کانی خه لیفه و هه و لدان بو جهنگ دژى هه لگه راوه کان، یه ک که س له به یعه تی ئەبو به کر دوا نه که وت له پشتیوانان و موسولمانانى تر، برایه تی نیوان کۆچه ریان و پشتیوانان زور له وه گه وره تره که کینه بازان له نووسینه کانیاندا ویستوو یانه تووی دووبه ره کی له نیوانیاندا بچینن⁵⁷.

۳- سه عدى کورپی عوباده صلی اللہ علیہ وسلم و هه لویستی له خیلافه تی ئەبو به کر: سه عدى کورپی عوباده صلی اللہ علیہ وسلم له دواى ئەو گف و گو و وتو و یژانهى له سه قیفهى بهنى ساعیده پرویدا

54- الأنصار في العصر الراشدي (لا: 108).

55- الإسلام و اصول الحكم، محمد عمارة (لا: 74، 71).

56- الأنصار في العصر الراشدي (لا: 109).

57- الأنصار في العصر الراشدي.

به‌یعه‌تی دا به ئه‌بوه‌کری صدیق رضی‌الله‌عنه و له پله‌وپایه‌ی به‌رزی خو‌ی دابه‌زی که داوای خیلافه‌ت بوو، دانی نا به خیلافه‌تی صدیقا، کو‌ری مامه‌که‌ی که ناوی به‌شیری کو‌ری سه‌عدی ئه‌نصاری بوو یه‌که‌مین که‌س که به‌یعه‌تی دا به ئه‌بو به‌کر و هیچ کی‌شه و نی‌زاعی‌ک پرۆی نه‌داوه که له ری‌گه‌یه‌کی راست و دروسته‌وه پیمان گه‌یشتبیت، نه بچوک، نه گه‌وره و ترسناک نه هیچ درزیک و دووبه‌ره‌کیه‌ک نه‌که‌وته نیوان ئه‌وانه‌ی ده‌یانویست خیلافه‌ت له ئه‌وان بی‌ت وه‌ک چۆن هه‌ندی له میژوو نووسه‌کان به هه‌له‌ بۆی چوون.

به‌لام برایه‌تی موسولمانه‌تی وه‌ک خو‌ی ماوه‌ته‌وه و به‌لکو وه‌ک له نووسراوه برپاوی‌کراوه‌کاندا هاتوو به‌هیزتریش بووه، هیچ شتیکی باوه‌ری‌کراو له به‌ر ده‌ستدا نیه که پیلان و ری‌ککه‌وتنیکی پیش وه‌خت له نیوان ئه‌بو به‌کر و عومه‌ر و ئه‌بو عوبه‌یده‌دا پرۆی دابیت بۆ ده‌ستگرتن به‌سه‌ر کورسی ده‌سه‌لاتدا پاش وه‌فاتی پی‌غه‌مبه‌ری خوا صلی‌الله‌عنه ^{۵۸} چونکه ئه‌وان زۆر له‌وه له خواترستر و چاکتر بوون که ئه‌و جۆره کارانه بکه‌ن.

هه‌ندی نووسه‌ری میژوونووس و ئه‌وانه‌ی به ئاره‌زووی خو‌یان شت ئه‌نووسن و دوور له بابه‌تیانه ده‌ست ئه‌ده‌نه پینووس، وایان له سه‌عدی کو‌ری عوباده رضی‌الله‌عنه کردوو که گوايه به‌ربه‌ره‌کانی کۆچه‌ریه‌کانی کردوو به شیوه‌یه‌کی زۆر دژوار، پیلانی بۆ دروست ده‌کرد، بۆ گه‌یشتن به‌و مه‌به‌سته هه‌موو هۆکاریکی دووبه‌ره‌کی دروستکردنی به‌کار ده‌هینا.

که‌چی ئه‌م پیاوه ئه‌گه‌ر سه‌یریکی ژیان و به‌سه‌ره‌هاتی بکه‌ین، چه‌ندین هه‌لو‌یستی وای بووه له خزمه‌ت پی‌غه‌مبه‌ردا صلی‌الله‌عنه که ده‌بیاته ری‌زی هاوه‌له هه‌لبژارده چاکه‌کان، ئه‌وانه‌ی که دونیا په‌رستیان مه‌به‌ست نه‌بووه و به زانایی خو‌یان نه‌یاننازیوه، یه‌کی‌ک بوو له نه‌قیبه‌کانی شاری مه‌دینه، تا وای له بی‌باوه‌رانی مه‌که‌که کرد که بۆی دابنیشن و له بۆسه‌یه‌کدا گرتیان و ده‌ستیان به‌ست به‌ملیه‌وه و به‌دی‌کراوی بردیانه‌وه بۆ مه‌که‌که، تا جو‌به‌یری کو‌ری موعیمی کو‌ری عه‌دی پزگاری کرد له ده‌ستیان و نارویه‌وه چونکه ئه‌و له مه‌دینه‌دا ئه‌وانی پاراستبوو کاتی خو‌ی، یه‌کی بوو له‌وه که‌سانه‌ی که به‌شداری جه‌نگی به‌دری کردوو ⁵⁹، پله و مه‌قامی ئه‌هلی به‌دری به‌ده‌ست هیناوه، له خانه‌واده‌یه‌کی ده‌رمالدار و به‌خشنده بووه و پی‌غه‌مبه‌ری خوا شایانی ئه‌و راستیه‌ی بۆ ده‌دات و پی‌غه‌مبه‌ری خوا صلی‌الله‌عنه پاش خوا پشتی به ئه‌و و سه‌عدی کو‌ری مه‌عاز رضی‌الله‌عنه به‌ستبوو، وه‌ک له غه‌زای خه‌نده‌قدا راوی‌ژی پی‌ کردن به‌وه‌ی که ۳۱ یه‌که له‌سه‌ر سی‌ی به‌روبوومی شاری مه‌دینه بده‌ن به‌عویه‌ینه‌ی کو‌ری حصنی کو‌ری فه‌زاری له باتی ئه‌وه‌ی بتپه‌رسته‌کان به‌ربدات و برپاته‌وه، وه‌لامی هه‌ردوو سه‌عد ئه‌وه‌نده جوان بوو به‌لگه‌یه له‌سه‌ر قوولی باوه‌ر و ئه‌وپه‌ری ئاماده‌یی قوربانیدان ⁶⁰.

58- استخلاف أبي بكر، جمال عبدالهادي (لا: ۵۳، ۵۲، ۵۱).

59- الإستيعاب في معرفة الأصحاب (۲: ۵۹۴).

60- الخلافة والخلفاء الراشدون، سالم البهنساوي (لا: ۴۸).

هه لۆیسته کانی سه عد له خزمهت پیغه مبهردا صلی اللہ علیہ وسلم زانراو و مه شهوون، ئەم هاو له ئازیزه خاوهنی سهروهی گه وره له پینا و خزمهت به ئیسلام و هاوپییه تی پاک و راسته قینهی پیغه مبهری خوا صلی اللہ علیہ وسلم ناچیته عه قله وه و شتی وا نه بووه که بیهویت ده مارگیری سه رده می نه فامی زیندوو بکاته وه له کۆنگره ی سه قیفه دا و له ریگه ی دووبه ره کی نانه وه دا بیهویت خیلافهت بگریته دهست.

هه روهك له کتیبه راست و دروست و باوه ریپیکراوه کاندانه هاتوووه ئەوهی که هه ندی له سه رچاوه گومان لی کراوه کان نه قلی کردوووه که گوایه له دوا ی به یعه تی به ئەبو به کر، نوژی له پشته وه نه کردوووه و له گه ل ئەواندا حه جی نه کردوووه ⁶¹، وهك بلیی له کومه لی موسولمانان خو ی دا بریوووه ⁶².

که ئەمه ئەوپه ری نارپه وا و هه لبه ستراوه، چونکه له ریوایه ته راست و دروسته کاندانه هاتوووه که سه عد به یعه تی داوه به ئەبو بکر، له و کاته دا ئەبو به کر له سه قیفه دا وتاری ده دا به پشتیوانانی ووت: بیگومان هه مووتان ده زانن که پیغه مبهری خوا صلی اللہ علیہ وسلم فه رموو یه تی: «ئه گه ر خه لکی به دۆلێکدا برۆن و پشتیوانانیش به دۆلێکی تر دا برۆن، ئەوه من به دۆله که ی پشتیواناندا ده پۆم» ⁶³، پاشان شتیکی وه بیر سه عد هینایه وه که به لگه یه کی ئاشکرای حاشا هه لنه گره و پیی وت: ئەی سه عد، بیگومان ده زانیت کاتی که پیغه مبهری خوا صلی اللہ علیہ وسلم فه رموو ی و تۆش دانیشتبوو ی «کاری پیشه وایی تایبه تمه ندی قوره یشه و چاک له گه ل چاکیاندا یه و خراپیش له گه ل خراپیان»، سه عدیش وتی: راسته که یه ت ئیمه وه زیر و ئیوه ش ئەمیرن ⁶⁴، خه لکه که ش به یعه تیان دا و سه عدیش به یعه تی خو ی پێدا.

به مه ده سه لمیته که سه عدی کوپی عوباده رضی اللہ عنہ به یعه تی خو ی داوه به ئەبو بکر و به وه ش واته هه موو پشتیوانان به کۆی ده نگ ده نگیان به ئەبو به کر دا، ئیتر هیه چ مانایه ک نامینیته بو ریوایه ته نارپه وا و درۆ و ده له سه کان و ئەوه ش پیچه وانیه ی راستی و واقیعه و تۆمه تیکی گه وره و ترسناکه ده دریته پال گه وره و سه ردار ی پشتیوانه کان که گوایه ریزی موسولمانه کانی درز تی کردوووه، و بی وه فاییه به رامبه ر ئەوه هه موو جیهاد و هه ول و تی کۆشان و قوربانی دان و خو نه ویستی ه ی له به رده م کۆچه ریاندا، ئەمه ش تانه یه کی گه وره له موسولمانه تی هه که ده دن که گوایه - حاشا بو خوا - وتوو یه تی: به یعه تان پی نادهم تا هه رچی تیرم پییه تیتان نه گرم، سه ری رمه که م به خوین سوور نه که م، به شمشیره که م

61. الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ٤٩).

62. هه مان سه رچاوه.

63. البخاری کتاب التمنی (ژماره: ٧٧٤٤).

64. مسند الامام الاحمد (ژماره: ١٨)، صحیح لغیره.

لیتان نهدم، و ئەو له گەل ئەوان نوێژی نهد کرد و له گەل ئەوان فەوتای نهد گێرایه وه و ئەرکه کانی حەجی له گەل نهد کردن.

ئەم رپوایه تانە ی که تانە له یه کپیزی کۆچەریان و پشتیوانەکان دەدەن و ئەوانەشی باوەریان پی دەکن رپوایه تیکی نارەوا و بی بایه خن.

چونکه گێرەر وه - راوی - هەوا و ئارەزوو پەرستە و هەوال نووسەر یکی بی نرخەو متمانە ی پی نا کریت⁶⁵، به تایبەت له مەسەله پرجیاوازیه کاندای.

زەهەبی دەر بارە ی ئەم رپوایه ته دە لیت: ((سەنە دە کانی وه ک دەر دە که ویت له ئەوپه پری لاوازی دایه و کۆتاییه که شی پیچە وانە ی ژیا نی سە عدی کورپی عوبادە یه ﷺ و دژە به و به یعه ته ی که له گەردنیدا بووه به گویرایه لی و گویگرتن، ئەگەر وا بووایه ئەو هەموو چاکه یه یان لی نهد گێرایه وه)).

٤ - ئەو شتانە ی دەر بارە ی جیاوازی نیوان عومەر و حبابی کورپی منزیر و تراوه:

دەر بارە ی کیشمه کی شمی سە قیفه ی به نی ساعیده له نیوان عومەر و حبابی کورپی مونزیر سلمی ئە نصاری، پای به هیژ ئە وه یه که درۆیه و پاست نیه، عومەر هیچ کات حە بابی تورپ نە کردوو له سە رده می پیغه مبه ری خواوه ﷺ له عومەر وه ده گێرنه وه که وتویه تی: حە بابی کورپی مونزیر وه لامی قسه کانی منی داوه ته وه و من ته نها وشه یه ک قسه م له گەل نە کردوو، چونکه زووتر له سە رده می ژیا نی پیغه مبه ری خواوا ﷺ شتیک که وتبووه نیوانمان و پیغه مبه ر به رگری لی کردم که هەر گیز ته نها وشه یه کی له گەلدا نە لیم که پیی ناخۆش بیّت.

هەر وه ئە وه ی گوایه له م کیشمه کی شمه دا له حە باب ده گێرنه وه ژۆر جیاوازه له کاره جوان و شیا وه کانی، که به ناوی (پرس و پادار)⁶⁶ نازناوی دەر کردبوو له سە رده می پیغه مبه ری خواوه ﷺ جیگه ی پرس و پای پیغه مبه ر بوو چ له جهنگی به در چ له خه یبه ر⁶⁷.

به لام وشه کانی حە بابی کورپی مونزیر ﷺ ((ئە میریک له ئیمه و ئە میریک له ئیوه)) به وه پاساوی داو وا روونی کرده وه که مە به سستی گە یشتن به ئە میری نە بووه، دە لیت: ((سویند به خوا ئیمه بۆ به ربه ره کانی ئیوه ئە مه مان نە کردوو و نایکه ین، به لام له وه ترساوین که ئە م کاره بکه ویتە ده سستی که سانیک که ئیمه و باوک براکانمان کووشتوو⁶⁸»، کۆچەریه کانیش

65- میزان الاعتدال في نقد الرجال، للذهبي (٢:٢٩٩٢) و گێرەر وه که شی لوطی کورپی یه حیا ئە بو مخنف به (متروک) نابراوه و فەر مووده ی لی وه رنه گراوه و که س متمانە ی پی نیه جگه له شیعە کان و به گه وره میژوو نووسی خۆیان ده ژانن له سەر قسه ی (ابن قومی) پروانه: (مرویات ابی مخنف فی تاریخ الگبری) للدکتور یحیی الیحیی (لا: ٤٥-٤٦).

66- الإستیعاب (١:٣١٦).

67- الأنصار في العصر الراشدي (لا: ١٠٠).

68- هه مان سه رچاوه ی پی شوو.

قسه یان لی وەرگرت و بیانوو که یان قبول کرد له کاتی کدا که هەردوو لایان پیکه وه دەستیان هەبووه له کوشتنی بت پەرسته کاندای⁶⁹.

۵ - فەرموودهی پێشه وایان له قورەیش دەبن و هەلۆیستی پشتیوانان لێی:

فەرموودهی پێشه وایان له قورەیش دەبن، له هەردوو صەحیحی بوخاری و مسلمدا و له کتیبەکانی تری حەدیسدا هاتوو، بە وشە ی جیا جیا، له صەحیحی بوخاریدا له مواعویە رضی اللہ عنہ دەلیت: ((إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ فِي قَرِيشٍ لَا يَعَادِيهِمْ أَحَدٌ إِلَّا أَكْبَهُ اللَّهُ فِي النَّارِ عَلَى وَجْهِهِ مَا أَقَامُوا الدِّينَ))^{۷۰}.

واتا: ئەمەری پێشه وایی و ئەمیری له ناو قورەیشدا دەبیّت و هیچ کەس دژایەتیان ناکات خوای گەرە بە پرودا بە ناو ئاگری دۆزەخدا بە دەما نەیانخشینیّت تا ئەوەندە قورەیش نایینی خوا بەرپا بەکن.

له صەحیحی مسلمیشدا هاتوو «لا یزال الاسلام عزیزا بخلفاء کلهم من قریش»^{۷۱}، واتە: بەردەوام ئیسلام له گەشە و سەرکەوتندا دەبیّت بە کۆمەڵە جینشینیک هەموویان له قورەیشن.

له عبدالله ی کورپی عومەرەوه دەلیت: پێغه مبهری صلی اللہ علیہ وسلم فەرموویەتی: «لا یزال هذا الامر في قریش ما بقى منهم إثنان»^{۷۲}، واتە: خیلافەت و جینشینی له ناو قورەیشدا دەبیّت تا دوو کەسیان بمینن.

پێغه مبهری صلی اللہ علیہ وسلم دەفەرموویت: ((الناس تبع لقریش في هذا الشأن مسلمهم لمسلمهم و کافرهم لکافرهم))^{۷۳}، واتە: خەلکی شوین قورەیش دەکەون موسولمانان شوین موسولمانان و بی باوەریشیان شوین بی باوەریان دەکەون.

له بەکیری کورپی وەهەبی جەزەرەدی دەلیت: ئەنەسی کورپی مالکی ئەنصاری پێی وتم: قسە یەکت بۆ ئەکەم بۆ هەموو کەسی ناکەم، له مالیککی ئەنصاری دانیشتبووین، پێغه مبهری صلی اللہ علیہ وسلم هات و دەستی گرتبوو بەم بەراوبەری دەرگا کەوه⁷⁴ و فەرمووی: ((الائمة من قریش ان لهم علیکم حقا، ولکم علیهم حقا مثل ذلك، ما ان استرحموا فرحموا وان عاهدوا أوفوا وان حکموا عدلوا))^{۷۵}، واتە: پێشه وایان له قورەیش دەبن، مافیان بەسەرتانەوه هەیه، هەرۆک

69. هەمان شەرچاوهی پێشوو.

70. البخاري كتاب الاحكام (ژماره: ۷۱۳۹).

71. مسلم كتاب الامارة (ژماره ۱۸۲).

72. البخاري كتاب الاحكام (ژماره: ۷۱۴۰).

73. مسلم كتاب الامارة (ژماره: ۱۸۱۸).

74. الفتح الرباني للساعاتي باب الخلافة ج ۵ (۲۲: ۶۵) ابن أبي شيبة (۵: ۵۴۴).

75. المصنف لأبي شيبة (۵: ۵۴۴).

ئىۋەش مافتان بەسەريانەۋە ھەيە تا داۋاي بەزەيىتان لى دەكرىت بە بەزەيى بن و پەيماناندا بېبەنە سەر و فەرمانرەوايىان كرد دادپەرۋەر بن.

له (فتح البارى) دا ئىبن حەجەر فەرموودەي زۆرى ھىناۋە له ژىر ناۋى (الامراء من قرىش) و گەراندوونىيەۋە بۇ كىتەبەكانى (سونەت و مەسانىد و موسەنەفەت) ⁷⁶.

لەم بارەيەۋە فەرموودە ئەۋەندە زۆرە كە كىتەبىك نابىنىت خالى بىت لىي، ھەريەكە و بە شىۋازىك رىۋايەتكراۋە، بەلام ھەموويان لە يەكەۋە نىزىكن و بە ھەموويان ئەۋە دەسەلمىنن كە كارى پىشەۋايەتى و جىنشىنى تايبەتە بە قورەيش واتە تەنھا خىلافەت و ئەگىنا ھەموو پۆستەكانى تر ھەمووى تىايدا يەكسانن ⁷⁷.

بەلام فەرموودەكان مەرجىيان لەسەر قورەيش دانائە بەبى ئەۋ مەرجانە شوينكەۋتنى كوئىرانەيە شوينكەۋتنىيان، لەۋ مەرجانە: تا ئىسلام بەرپا كەن ۋەك لە فەرموودەكەي موعاۋىيەدا، تا بە بەزەيى و خاۋەن پەيمان و دادپەرۋەر بن ۋەك لە فەرموودەكەي ئەنەسدا ھاتوۋە، ئەۋانەيان ئەم سى مەرجانەيان تىدا نەبىت ئەۋا بەر نەفرەتى خوا و فرىشتەكان و ھەموو خەلكى دەكەۋن ⁷⁸.

ئا بەم شىۋەيە فەرموودەكان ئاگادارى ئەۋەيان كىردوۋە كە ئەگەر قورەيش لە فەرمانرەۋايدا كار بە قورئانى پىرۋز نەكات و جى بە جى نەكات ئىتر جىگەي مەترسىن بۇ ھەموو ئومەتى ئىسلام، ئاگادارى كىردوونەتەۋە كە گوئىرايەلىيان مەبن و پىشتىيان مەگرن چونكە پىشتىگىريان گەرەتەرىن مەترسىيە بۇ ئىسلام و ئومەتى ئىسلام بۇيە پىغەمبەرى ﷺ دەفەرموۋىت: ((ان هلاك امتي او فساد امتي رؤوس اغيلمة سفهاء من قرىش)) ⁷⁹، واتە: لەناۋچوونى ئومەتەكەم يان خراب بوونىيان لەۋەدا دەبىت ھەندى مندال و مەزى نەفامى قورەيش كاروبار بگرنە دەست. پرسىاريان لى كرد ئەي ئەۋ كاتە چى بگەين؟ فەرموۋى: «لو ان الناس اعتزلوهم»، واتە: باش وايە خەلكەكە دوورە پەريز بن لىيان.

لەم دەقانەۋە مەسەلەي (پىشەۋايان لە قورەيش دەبن) پوون دەبىتەۋە و لەسەر ئەم بنچىنە و بناغەيە پىشتىوانان رازى بوون و بە گوئىرايەلى قورەيش و ئەمەشيان لە سەرجم بەيەتەكانياندا بۇ پىغەمبەر ﷺ دووپات دەكردەۋە كە بىستىن و گوئىرايەلى و خوگىرى لە كاتى خوئەۋىستىدا و كىشمە كىشمە لەگەل خاۋەنى ھەقدا نەكەن مەگەر كوفىر و بى باۋەرى بە ئاشكرا بىنين لە لايەن خواۋە و راستىيەكەيان لى ئاشكرا بىت ⁸⁰.

76- الأنصار في العصر الراشدي (لا: ۱۱۱).

77- ھەمان سەرچاۋەي پىشۋو.

78- مصنف ابن ابي شيبة (۵: ۵۴۴).

79- البخاري كتاب الفتن (ژمارە: ۷۰۵۸).

80- البخاري كتاب الفتن (ژمارە: ۷۰۵۶).

پشتیوانان به ته‌واوی له مه‌سه له (پیشه‌واوی له قوره‌یش) ه تیگه‌یشتببون، شتیکی نه‌زانراو نه‌بوو له لایان، فه‌رمووده‌کانی (الائمة من قریش) زوری له پشتیوانان گپراونه‌ته‌وه، نه‌وانه‌شیان که نه‌یانببستبوو، بی‌ده‌نگ بوون کاتیک نه‌بو به‌کر صلی الله علیه و آله راستیه‌که‌ی بو‌پوون کردنه‌وه، له‌به‌ر نه‌وه هیچ کام له پشتیوانان نه‌گه‌پرایه‌وه تا بزانیئت شتی وا‌ه‌یه یان نه‌ه، کاری (جینشینی) به‌پاویژ و پرس و پا و گه‌پانه‌وه بو‌لای ده‌قه‌کانی قورئان و فه‌رمووده و به‌لگه‌ی ژیری سه‌لمینرا که نه‌وه مافی قوره‌یشه، له هیچ یه‌کیک له پشتیوانان نه‌بیستراوه که دوا‌ی به‌یعه‌تی سه‌قیفه دوا‌ی خیلافه‌تی بو‌خوی کردبیت نه‌وه‌ش نه‌وه دو‌ویات ده‌کاته‌وه که پشتیوانان با‌وه‌پیان به نه‌نجامه‌کانی گفت و گویه‌که‌ی سه‌قیفه کردبوو ⁸¹.

له‌به‌ر نه‌مه‌یه که بو‌خوی ده‌لیت: و لیلی وه‌رنا‌گیریت هر که‌سیک وتی: فه‌رمووده‌ی (پیشه‌وا‌یان له قوره‌یشن) شیعاریک بوو قوره‌یشه‌کان ه‌لیان گرت تا خیلافه‌تی پی‌بچرن له پشتیوانان بو‌خویان، یان نه‌وه پا‌بو‌چوونی نه‌بو به‌کر بووه و فه‌رمووده نه‌بووه له پیغه‌مبه‌ره‌وه صلی الله علیه و آله به‌لکه بیریکی سیاسی قوره‌یشه‌کان بووه، له و سه‌رده‌مه‌دا بلا‌و بووه که ره‌نگدانه‌وه‌ی کومه‌لگه‌ی عه‌ره‌بی نه‌وه سه‌رده‌مه بووه.

بو‌یه نه‌م فه‌رموودانه‌ی پیشوو بدرینه پال نه‌بو به‌کر صلی الله علیه و آله یان بلین شی‌اوی قوره‌یشه‌کان بووه، شی‌وه‌یه‌که له شی‌وه‌کانی شی‌واندنی می‌ژوویی سه‌رده‌می خلیفه راشیدی‌ه‌کان و سه‌رکان - له وته‌کانی خوی گوره‌دا ﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا﴾ (النساء: ۶۹)، یغه‌مبه‌ری خوا صلی الله علیه و آله ه‌والی داوه به نه‌بو به‌کر صلی الله علیه و آله که نه‌وه یه‌کیکه له (الصديقين) نه‌مه‌ش به‌لگه‌یه له سه‌رته‌وه‌ی که نه‌وه یه‌کیکه له‌وانه‌وه به‌لکو یه‌کیکی زور گرنکه له‌وانه.

نه‌گه‌ر نه‌بو به‌کر صلی الله علیه و آله یه‌کیک بیت له‌وانه‌ی که له سه‌ر ریگای راستن ئیتر گومان له‌وه‌دا نامینیت له لای هیچ ژیرمه‌ندی که شایانترین که‌سی ئومه‌ته به جیگه‌ی محمد المصطفی صلی الله علیه و آله ^{۸۲}.

محمدی کوری عومه‌ری پازی ده‌لیت: ئایه‌تی: ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ^۶ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ^۷ (الفاتحه: ۶ - ۷)، به‌لگه‌یه له سه‌ر پیشه‌وا‌یه‌تی نه‌بو به‌کر صلی الله علیه و آله، چونکه وه‌ک نه‌وه وایه بلیت خویه رینمونی ه‌موومان بکه بو سه‌ر ریگه‌ی نه‌وانه‌ی نیعه‌تی خوتت باراندوو به سه‌ریاندا، نه‌وانه‌ش له ئایه‌تیکی تردا پرونی کردوته‌وه

81- الأنصار في العصر الراشدي (لا: ۱۱۶).

82- عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة، ناصر حسن الشیخ (۲۰۵۳۲).

که کین ﴿يُطِيعُ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا﴾ (النساء: ۶۹)، گومانیشی تیدا نیه که سهررداری راستگویان نه بو به کره ﷺ، مانای نایه ته که نه وه ده گه یه نیت که خوی گه وره رینموونیمان بکه بو سهر نه و ریگایه ی (صدیقین) که نه بو به کریش یه کی که بووه له وانه، چونکه نه گهر په نا به خوا نه بو به کر گومرا بووایه دروست نه بو شوین پیی هه لگیریت، که واته نایه ته که ئیمامه ت و پیشه وایه تی نه بو به کر ده گه یه نیت ...⁸³

محمد امین شنقیطی ده لیت: له م نایه ته پیروزه وه راستی و دروستی ئیمامه تی نه بو به کرمان بو درده که ویت ﷺ چونکه یه کی که له وانه ده بیت له نویردا هه موو پوژیک داوا له خوی گه وره بکه ین بمانخاته سهر ریگه ی نه بو به کری صدیق ﷺ و پوونی ده کاته وه ریگای نه وان ریگای راسته، وه ک ده فهرموویت: ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿۶﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿۷﴾﴾، له ناو نه وانه دا که به خششی خویان به سهردا پڑاوه - صدیقین - به دی ده که ین که پیویسته داوا له خوا بکه ین بمانخاته سهر ریگای نه وان که نه مه ش گومان له وه دا ناهیلیت نه بو به کر له سهر (صراط المستقیم) بووه و شایانی جینشینی بووه⁸⁴.

۲ - وته ی خوی گه وره: ﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ (المائدة: ۵۴).

له و ره وشتانه ی له م نایه ته دا باسکراوه که سانیکن خویان خوش ده ویت و خویاش نه وانی خوش ده ویت و له گه ل موسولماناندا نه رمن و له گه ل کافراندا توندو تیز، نه بو به کری صدیق یه که مین که سه که ره وشته کانی نه م نایه ته ده یگریته وه و سوپاکه شی له هاوه لانی به ریز که دژی هه لگه پراوه کان جه نگان و خوا به جوانترین و ته و اوترین ره وشت وه سفی کردون.

به لگه ی نایه ته که ش له سهر جینشینی صدیق له وه دایه که له زانستی خودادا هه بووه که دوا ی وه فاتی پیغه مبه ره که ی ﷺ کومه لیک له ئیسلام هه لده گه رینه وه و خویاش په یمانی داوه که باوه درارانیکی وا دینه کایه وه که خویان خوش بویت و خواش نه وانی خوش

83- تفسیر الرازی (۱: ۲۶۰).

84- أضواء البیان (۱: ۳۶).

دهویت، له گهل بړواداراندا نه رمن و له گهل بی باوه پاندا توند و تیژ و له پیناوی خوادا ده جهنگن و گوئی به لومه ی لومه کاران ناده ن.

هر که نه وهی له عیلمی خوادا بوو، پاش مردنی پیغه بهر که هی هاته دی و نه بو به کر صلی الله علیه و آله دهستی کرد به جهنگ دژی نه و هه لگه پراوانه و له گهل پاله وانانی هاوه لاندای دای به سه ریاندا و گوئی بو لومه ی لومه کاران نه دا، تا خوی گه وره هه قی سه رخست و نارپه وای تیک شکاند و په یمانه که ی برده سهر دوی وه فاتی پیغه مبه ر صلی الله علیه و آله بو هه موو جیهان و بوو به به لگه یه کیش له سهر شایانیه تی جینشیننی نه بو به کری صدیق صلی الله علیه و آله ۸۵.

۳ - خوی گه وره ده فهرموویت: ﴿إِلَّا نَضْرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (التوبة: ۴۰).

(أبو عبدالله القرطبي) ده لیت: هندی له زانایان ده ربارهی نایه تی: ﴿ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ﴾ ده لیت: به لگه یه له سهر نه وهی جینشیننی پیغه مبه ر صلی الله علیه و آله دوی خوی نه بو به کری صدیق صلی الله علیه و آله، چونکه جیگر و (ثَانِي) هه میشه جیگری یه که مه و بیستوومه له ماموستایان (ابو عباس احمد بن عمر) ده لیت: له بهر نه وهی شایانی خویه تی پیی بوتریت (ثَانِي اثْنَيْنِ) چونکه له دوی وه فاتی پیغه مبه ر صلی الله علیه و آله نه بو به کر هه مان کاری یه که می پیغه مبه ری تووش بوویه وه، که نه ویش پاشگه زبوونه وهی هه موو عه رب بوو، چونکه ئیسلام ته نها له مه دینه و یه لادیی بچووکدا مایه وه به ناوی (جاسا) له به حره یین. نه بو به کر سهر له نوی بانگی کردنه وه بو لای ئیسلام و جهنگا له گه لیاندا تا گه پانه وه ناو بازنه ی ئیسلامه تی، هه روه ک چون پیغه مبه ری خوادا صلی الله علیه و آله کردی تا له و لایه نه وه هه قی خویه تی پیی بوتریت ((دووه می دووه م که سه که))، ((ثاني اثنين)) ۸۶.

۴- خوی گه وره ده فهرموویت: ﴿وَالسَّيْقُوتِ الْأُولُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ (التوبة: ۱۰۰).

85- الاعتقاد للبيهقي (لا: ۱۷۳-۱۷۴).

86- تفسير القرطبي (۱۴۷: ۸-۱۴۸).

به لگه‌ی ئەم ئایه‌ته له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که ئەبو به‌کر رضی الله عنه شایانی پیشه‌وایه‌تی بووه دوا‌ی وه‌فاتی پیغه‌به‌ر، ئه‌وه‌یه که کۆچکردن کارێکی قورس و گرانه له‌سه‌ر ده‌روونی و پیچه‌وانه‌ی سروشته و هه‌ر که‌سیک پێی هه‌ستیت ئه‌وه ده‌بیته پیشه‌نگ بو خه‌لکانی تریش له‌و گوی‌پرایه‌لیه‌دا، که ئه‌مه‌ش هۆکارێکی چاک بوو بو به‌هێزکردنی دلی پیغه‌مبه‌ر و دوورخستنه‌وه‌ی مه‌ترسیه‌کان له‌ سه‌ری، هه‌روه‌ک چۆن ده‌ست پیشه‌خه‌ری له‌ پشتیوانی کردندا و گومانی تیا نیه ئه‌وانه‌ی سه‌ره‌تا پشتیوانی و یارمه‌تی خۆیان پیشکه‌ش کرد سه‌رکه‌وتن و بردیا‌نه‌وه به‌ پله‌یه‌کی به‌رز.

ئه‌گه‌ر دان به‌وه‌دا نرا ئه‌وه ئەبو به‌کر رضی الله عنه له خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ردا بووه هه‌موو کاتی که له‌به‌ر ئه‌وه له هه‌موو هاوه‌لان زیاتر له کۆچه‌ریانه و له هه‌موویشیان باشتره، ئه‌گه‌ر وایش بیته ده‌بیته مافیکی سروشتی بیته که دوا‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا صلی الله علیه و آله بیته ئیمام و دواتر ئه‌م ئایه‌ته به‌لگه‌یه‌کی رپونه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که ئەبو به‌کر و عومه‌ر ش گه‌وره‌ییان زیاتره و پیشه‌وایه‌تیه‌که‌یان راست و دروست و له شوینی خۆیدا بووه ⁸⁷.

۵- خوا‌ی گه‌وره ده‌فه‌رموویت: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لِيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلِيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلِيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ (النور: ۵۵).

ئه‌م ئایه‌ته پرا و پر به‌سه‌ر خیلافه‌تی ئەبو به‌کر رضی الله عنه صدیقدا رضی الله عنه جی به‌جی ده‌بیته چونکه ئه‌و وه‌سفانه‌ی خوا‌ی گه‌وره له ئایه‌ته‌که‌دا باسی ده‌کات له جینشین کردن و ده‌سه‌لات پیدان له ئیش و کاری جینشینی ئەبو به‌کر و عومه‌ر و عوسمان و عه‌لی (خوایان لی رازی بیته) به‌دی ده‌کریت و ده‌بیته به‌لگه‌یش له‌سه‌ر راستی و دروستی مافی جینشینه‌که‌یان ⁸⁸. (حافظ ابن کثیر) ده‌لیت: هه‌ندی له (سه‌له‌ف) وتوویانه: جینشینی ئەبو به‌کر و عومه‌ر راسته و مافیکی سروشتی خۆیانه و پاشان به‌لگه‌ی ئەم ئایه‌ته‌شیان هیناوه‌ته‌وه ⁸⁹.

۶- خوا‌ی گه‌وره ده‌فه‌رموویت: ﴿قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُدْعُونَ إِلَىٰ قَوْمِ أُولَىٰ بِأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِن تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِن تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ (الفتح: ۱۶).

87- تفسیر الرازی (۱۶۸: ۱۶-۱۶۹).

88- تفسیر القرآن العظیم لابن کثیر (۵: ۱۲۱).

89- هه‌مان سه‌رچاوه.

(ابو الحسن الاشعری) په حمه تی خوی لیبیت ده لیت: ئەم ئایه تانه پيشه وایه تی ئەبو به کر ده سه لمینیت که له سوپه تی به رانه تدا هاتوه، که به دانیشته وه کان ئەوانه ی جیهادیان نه کرد ده فه رموویت: ﴿فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَعَذُّوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ﴾ (التوبه: ۸۳).

له سوپه تیکی تر دا ده فه رموویت: ﴿سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلِمَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا﴾ (الفتح: ۱۵). واته: ﴿لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا﴾.

پاشان خوی گه وره فه رمووی: ﴿كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (الفتح: ۱۵)، له شوینیک یی تر دا ده فه رموویت: ﴿قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُدْعُونَ إِلَى قَوْمِ أُولِي الْأَسْبَابِ نَقِيلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ (الفتح: ۱۶)، واته ئەگه ر گوی نه دن به هاواری ئەوه ی بانگتان ده کات بو جه نگتان ﴿كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ (الفتح: ۱۶)، ئەوه ی بانگتان ده کات بو جه نگ و جه نگ که سیکی تره جگه له پیغه مبهری خوا چونکه ئەو خوا پیی فه رمووه که بلیت هه رگیز له گه لم نه یه ن بو جه نگ و دوژمنانم بو مه کوژن نامه ویت، که واته ئەو که سه ی بانگیان ده کات بو جه نگ جینشینی دوی پیغه مبهره ﷺ، (اولی بأس شدید) فارس و رومه کانه وه ک حسن البصری ده لیت: عه تایش ده لیت: فارسه کانه، هه ندی تر ده لیت به نو حه نیفه یه له یه مامه که موسه یله مه له وانه ⁹¹.

۷ - خوی گه وره ده فه رموویت: ﴿الْفُقَرَاءُ الْمُهَجِّرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ (الحشر: ۸). به لگه ی ئەو ئایه ته له سه ر خیلافه تی ئەبو به کر ﷺ ئەوه یه خوی گه وره ناوی لی ناون (الصادقون) ئەو که سه ی خوا وه ند ناوی لی بنیت (الصدیق) هه رگیز دروی لی ناوه شیته وه و درو ناکات به په وشتی خوی له هیه چ حاله تی کدا.

ئەو که سانه ی که خوی گه وره به په وشتی (صدیق) ناویان ده بات به کوی ده نگ ئەبو به کریان ناو نا (جینشینی پیغه مبهری خوا ﷺ) و ئا له م پوانگه یه وه ئایه ته که به لگه یه له سه ر

90- الابانة عن اصول الديانة (لا: ۶۷)، مقالات الإسلاميين (۲: ۱۴۴).

91- الابانة عن اصول الديانة (لا: ۶۷).

شایانی یه تی خیلافته بۆ ئەبو بەکری صدیق رضی اللہ عنہ ۹۲ .

۸ - ئەو فەرموودانە ی ئاماژە بۆ خیلافته تی ئەبو بەکر دەکەن: ئەو فەرموودانە ی که باس لە خیلافته تی ئەبو بەکر دەکەن زۆرن و مەشهورن و مۆتەواتەرن و بە ئاشکرایش ئەو مانایە دەگە یەنن ئیتر یان پراسته وخۆ یان بە ئاماژە ی ئەو دەگە یەنن، لەبەر مەشهور بوونی و دەما و دەم پێ کردنی - تواتر - وای لێهاتوو لە ئیسلامدا ئەبیت هەمووان بیزانین و ئەهلی بیدعە چیان ناتوانن مله جه پێی تیدا بکەن⁹³ ، لەو فەرموودانە:

أ - له (جوبهیری کوری موتعم) هوه رضی اللہ عنہ ده لیت: ئافره تیک هاته خزمهت پیغه مبه ر پیغه مبه ریش پێی فەرموو: سهرم لی بدەر هوه، ئافره ته که وتی: ئەگەر هاتمه وه و تۆم نه بینیه وه چی بکه م؟ فەرمووی: ((ان لم تجدینی فائتی أبا بکر))، ئەگەر منت نه دۆزیه وه وهره بۆ لای ئەبو بەکر!

(ابن حجر) ده لیت: له و فەرمووده یه دا ده لئی به لێن و په یمانه کانی پیغه مبه ری خوا صلی اللہ علیہ وسلم له سه ر خه لیفه که ی دوا ی خۆیه تی، که ئەمه ش به ر په رچدانه وه ی شیعه ی تیدایه که ده لێن گوايه پیغه مبه ر وه صیه تی کردوه بۆ عه لی و عه بباس (خوایان لی رازی بیت)⁹⁴ .

ب - له حوزه یفه وه رضی اللہ عنہ ده گیرنه وه ده لیت: له لای پیغه مبه ر دانیشتبووین فەرمووی: ((اني لا ادري ما قدر بقائي فيكم فاقتدوا بالذين من بعدي - و اشار الى ابوبكر و عمر- وتمسكوا بعهد عمار وما حدثكم ابن مسعود فصدقوه))⁹⁵ ، واته: من نازانم چه ندیک تر له ناوتاندا ده مینمه وه شوینی پێی ئەو دوو که سه هه لبگرن دوا ی خۆم ئاماژە ی بۆ ئەبو بەکر و عومه ر کردو په یمانی عه مار به رنه سه ر و ابن مسعودیش هه رچی بۆ گیرانه وه باوه ری پێ بکه ن.

له فەرمووده که دا مه به ست له (ئەو دوانه) ئەبو بەکر و عومه ر (خوایان لی رازی بیت) که دوا ی خۆم جینشینم ده بن و هانی خه لکی دا تا شوینیان بکه ون له به ر په وشتی به رزیان و پاک ی نه ینیا ن و له فەرمووده که شدا به ناراسته وخۆ ئاماژە ی تیدایه بۆ جینشینی⁹⁶ .

ج - ئەبو هورهیره ده گیریته وه که پیغه مبه ری خوا صلی اللہ علیہ وسلم فەرموویه تی: ((بينما انا نائم أريت اني أنزع على حوضي أسقي الناس، فجائني ابو بكر فأخذ الدلو من يدي ليروحنني، فنزع الدلوين وفي نزعہ ضعف والله يغفر له، فجاء ابن الخطاب فأخذ منه فلم أر نزع رجل قط

92- عقيدة اهل السنة والجماعة (٢٠٥٣٨) ناصر حسن الشيخ.

93- مسلم (١٨٥٦-٤:١٨٥٧).

94- فتح الباري (٧:٢٤).

95- سلسلة الاحاديث الصحيحة للالباني (٢٣٣-٣:٢٣٦).

96- تحفة الاحوذی بشرح الترمذی (١٠:١٤٧).

أقوى منه، حتى تولى الناس والحوض ملآن يتفجر))⁹⁷ واته: له خه ومدا بينيم وا له سهر
 حه وزه كه مم و ئاوى لى هه لده گوزم ده بيه خشم به خه لكى، ئه بو به كر دۆلچه كه لى لى گرتم تا
 ئه و هه لى گوزيت و من بحه وييمه وه، دوو دۆلچه لى ده رهينا به لام كه مى و لاوازى پيوه دياربوو
 - خوا لى خوش بيت - پاشان عومهرى كورپى خه تاب ﷺ هات و دۆلچه كه لى له و ده رگرت و
 نه مديوه له ئاو هه لگوزيندا وينه لى ئه و له به هييزيدا، تا خه لكه كه رۆشتن و حه وزه كه هه ر پر
 بوو خه ريك بوو ئه ته قى.

ئيمامى شافعى: ئه لىت: خه وى پيغه مبه ران نيگا و وه حى يه، مه به ست له (كه مى لاوازى
 پيوه دياربوو) واته كه م فه رمان په وايى ده كات و زوو ده مرىت و خه ريك بوونى به جه نك و
 كوشتارى هه لگه راهه كانه وه له جه نكه پرزگار يخوازيه كان دواى خست كه له سه رده مى دوور و
 دريژى عومهردا به ئه نجام گه يه نران.⁹⁸

د- عائيشه ل ده لىت: پيغه مبه رى خوا ﷺ له كاتى نه خوشيه كه يدا پيى وتم: ((أدعي لي ابا
 بكر أباك، وأخاك حتى اكتب كتابا فاني اخاف ان يتمنى متمن ويقول قائل: انا أولى ويأبى
 الله والمؤمنون الا أبا بكر))⁹⁹ واته: دايكى ئيمانداران عائيشه ده لىت: پيغه مبه رى خوا ﷺ له
 كاتى نه خوشيه كه يدا پيى وتم: ئه بو به كرى باوكت و براكه تم بو بانگ بكه با وه سيه ت
 نامه يه كيان بو بنووسم بو دواى خووم چونكه من ئه ترسم كه سيك ئاوات بخوازيت ببىته
 جينشين يان كه سيك بلئ: من شايانترم پيى و موسولمانان و خواى گه وره يش به ئه بو به كر
 نه بيت رازى نابن.

ئهمه ش به لگه يه كى رپوون و ئاشكرايه له سهر چاكي صديق ﷺ، به شيوه يه كه هه والى دا
 چى رپوو ده دات پاش خووى، موسولمانان په يمانى خيلافه ت به ئه بو به كر نه بيت به كه سى
 تر ناده ن و له فه رموده كه دا ئاماژه لى ئه وه شى تىدايه كه دووبه ره كى دروست ده بيت، كت
 و مت هه ر و ايش بوو له سه قيفه ده مه قاله دروست بوو پاشان له سهر ئه بو به كر ﷺ
 پيكه اتن.¹⁰⁰

ه- عوبه يدولاى كورپى عه بدولا ده لىت: چووم بو سه ردانى عائيشه و پيى وتم: باسى
 نه خوشيه كه لى پيغه مبه رى خوا ﷺ بو ناكه يت؟ وتى: به لى، پيغه مبه رى خوا ﷺ حالى زور خراب
 بوو، فه رموى: «خه لكه كه نويزيان كرد؟»، وتان: نه، ئه وان هه موو چاوه روانى تو ده كه ن
 ئه لى پيغه مبه رى خوا ﷺ، فه رموى: «ضعوا لي ماءً في المخضب» واتا: له ته شتىكدا ئاوم بو

97- مسلم (1:1861-4:1862).

98- الاعتقاد للبيهقي (لا: 171).

99- مسلم (4:1807).

100- عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة (2:542).

بېنن، ئىمەش بۆمان ھېنا و دەست نوپۇزى گرت و ويستی ھەلسىتە سەر پى كەوت و لە ھۆش خۆى چوو، پاش ماوھىەك بە ھۆش ھاتوھ فەرمووى: خەلكەكە نوپۇزىيان كرد؟ وتمان: نەو، ئەوان چاوەرپوانى تۆ دەكەن ئەى پىغەمبەرى خواﷺ، ديسان فەرمووى تەشتىك ئاوم بۆ بېنن و بۆمان ھېنا و ديسان دەستنوپۇزى گرتەوھ و ويستی ھەستىتە سەر پى نەيتوانى و لە ھۆش خۆى چووھوھ، پاشان بە ھۆشى خۆى ھاتوھ و پرسى: خەلكەكە نوپۇزىيان كرد؟ وتمان: نەء، ھىشتا ھەر چاوەرپوانى ئىوھن، عائىشە دەلئىت: خەلكى لە مزگەوتەكە مابوونەوھ تا عىشاھىەكى درەنگ ھەر چاوەرپوانى نوپۇزى بە كۆمەلىان دەكرد، پىغەمبەرى خواﷺ ناردى بە دواى ئەبو بەكردا تا بەرنوپۇزى خەلكەكە بكات، كاتىك پىيان وت پىغەمبەرى خوا فەرمانى پى كردووى بەرنوپۇزى خەلكەكە بكەيت، ئەبو بەكردا كەسىكى دل ناسك و بە گريان بوو لە نوپۇزدا بۆيە بە عومەرى وت: تۆ نوپۇزىيان بۆ بكە، ئەویش پى وت: تۆ شاياترئىت بەو كارە و ئا بەو جۆرە ئەبو بەكردا چەند پۆژىك بەرنوپۇزى موسولمانانى دەكرد.

پاش ماوھىەك پىغەمبەرى خواﷺ ھەستى كرد كەمىك باش بووھتەوھ، چووھ ژىر بالى دوو پىاو كە يەككىيان عەباس بوو، ھات بۆ مزگەوت بۆ نوپۇزى نىوھرۆ، لەو كاتەدا ئەبو بەكردا بەرنوپۇزى دەكرد، كاتىك پىغەمبەرى بىنى خواﷺ چووھ دواوھ، پىغەمبەرى خوا ئامارەى بۆ كرد لە جىى خۆى بمىنىت و نەيەتە دواوھ و بەو دوانەى وت: لە تەنىشتى ئەبو بەكردا دامنىشىنن، ئەوانىش و ئەبو بەكردا بەرنوپۇزى پىغەمبەرى نوپۇزى دەكرد و موسولمانانىش بە نوپۇزى ئەبو بەكردا نوپۇزەكەيان دەكرد، پىغەمبەرى بە دانىشتنەوھ بوو.

عوبەيدوللا: دەلئىت: چووم بۆ لای عبداللەى كورى عەباس رضى الله عنه پىم وت: با لە لاتدا بىگىرمەوھ ئەوھى عائىشە بۆى باس كردم سەبارەت بە نەخۆشى يەكەى پىغەمبەرى خواﷺ ئەویش ووتى: فەرموو باسى بكە، منىش بۆم گىرايەوھ و ملە جەپى لە ھىچى نەكرد بەلكو ھەر ئەوھندە ووتى: ناوى پىاوھكەى ترى ھىنا كە چووبووھ ژىر بالى پىغەمبەرى خواﷺ ووتم: نەء، وتى: ئەوھ (على) بوو.¹⁰¹

ئەم فەرموودەيە كۆمەلى سوودى گەورەى لە خۆ گرتوھ لەوانە: گەورەيى و پىاوچاكى ئەبو بەكردا و سەنگىنى ئەو بەسەر ھەموو ھاوھلاندە (خوایان لى پازى بىت)، ئامارەيشە بۆ ئەوھى ئەو شايانى خىلافەتە دواى خۆى، ئەوھشى تىدايە كە ئىمام بۆى ھەيەكەسىكى تر لەباتى خۆى دابنى بۆ بەرنوپۇزى ئەگەر خۆى بيانوويەكى بۆ دروست بى، تىاشىدا گەورەيى عمر ئاشكرا دەبىت پاش ئەبو بەكردا چونكە ئەبو بەكردا جگە لەو بەكەسى ترى نەگوت.¹⁰²

101- مسلم ژمارە ۴۱۸، البخارى ژمارە ۶۸۷.

102- شرح النووي (۱۳۷: ۴).

و- عبداللهی کوری مه سعود رضی اللہ عنہ ده لیت: کاتی پیغه مبهری خوا کوچی دوایی کرد، پشتیوانان ووتیان: ئە میری له ئیمه و ئە میری له ئیوه، عمری کوری خهتاب رضی اللہ عنہ پی ی ووتن: ئە ی کومه لی پشتیوانان، ئایا نازانن که پیغه مبهری خوا صلی اللہ علیہ وسلم ئە بوبه کری کرده پیش نویژ له جیاتی خوی؟ کامتان چه ز ده کهن پیشی ئە بوبه کر بکه ون؟ پشتیوانان هه موو ووتیان: په نا به خوا له وهی پیشی ئە بوبه کر بکه وین ^{۱۰۲}.

ز- (ابن سعد) به سه نه دی خوی له سه نه وه ده گیریتته وه که ده لی: عه لی رضی اللہ عنہ ده لیت: کاتیک پیغه مبهری خوا صلی اللہ علیہ وسلم گیانی سپارد، ئیمه سه یرمان کرد بزانی کئ بکه ینه پیشه وامان، ده بینین پیغه مبهری خوا ئە بو به کری له نویژدا کرده پیشه وامان، ئیمه ش رازی بووین که سیک بکه ین به پیشه وای دینیمان که پیغه مبهری خوا رازی بووه بیكات به پیشه وای دینیمان، بویه ئە بو به کرمان پیش خست ¹⁰⁴.

(ابو الحسن الاشعری) له سه ر مه سه له ی پیش خستنی پیغه مبهری خوا بو ئە بو به کر له نویژدا وتوو یه تی: «ئوه ی که کردوو یه تی به به رنویژ له ژیانی خویدا له باتی خویدا ئە وه شتی که هه موو موسولمانیک له ئیسلامدا ئە وه ده زانیت، ده لیت: ئە م پیش خستنه شی به لگه یه له سه ر ئە وه ی له هه موو هاوه لان زیاتر خوینده وار بووه، چونکه له فه رمووده ی سه حیح و دروستدا له ناو هه موو زانایاندا هه یه، ئە وه یه که پیغه مبهری خوا صلی اللہ علیہ وسلم ده فه رموویت: ((یوم القوم اقرؤهم لکتاب الله، فان كانوا في القراءة سواء فاعلمهم بالسنة، فان كانوا في السنة سواء، فاکبرهم سنًا، فان كانوا في السنّ سواء فاقدمهم اسلامًا)).

واتا: با که سانیک به رنویژیتان بکه ن شاره زاترینتان بن له قورئان خویندندا و ئە گه ر له وه شدا وه ک یه ک بوون با زانترینیان به قورئان و فه رمووده، ئە گه ر له وه شدا یه کسان بوون، با به ته مه نترینیان ئە گه ر له ته مه نیشدا وه ک یه ک بوون ئە و که سه یان زووتر هاتوته ناو ئیسلامه وه.

(ابن کثیر) ده لیت: ئە مه قسه ی ئە شعهری یه که پیویسته به ئاوی ئالتوون بنووسریتته وه و ئە م مه رج و وه سفانه ی پیشوو هه موویان له ئە بو به کردا رضی اللہ عنہ هاتبووه دی خوی گه وره لی رازی بیّت و رازیشی بکات ¹⁰⁵.

ئهو ئە هلی سونه ش له سه ر ئیمامی ئە بو به کر دوو رایان هه یه که له سه ر ئە وه ی ئایا ده قه کان راسته وخۆ ئە وه ده سه لمینن یان ناراسته وخۆ و له ریگای ئاماژه و تیگه یشتن له

103- المستدرک (۲: ۶۷).

104- الطبقات لابن سعد (۳: ۱۸۳).

105- البداية والنهاية (۵: ۲۶۵).

دهقه پيرۆزه كان.

راى يه كه م: ده لّين له ناو دهقه كاندا ناراسته وخو ئه وه مان بو درده كه وئيت و ئه م رايه ش ده لّين راي حه سه نى به سريه و ده سته يه كه له زانايانى فه رموده يه ¹⁰⁶. له ئيمام احمدى كورپى حه نبه ليشه وه ده گيرنه وه و به لگه كانيشيان ئه وه يه كه پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم له نويزدا پيشى خستوه و ته نها دره گايه كه ي ئه بو به كرى هيشته وه له سه ر مزگه وت.

راى دووه ميش ده لّين: خيلافه تى ئه بو به كرى صلى الله عليه وسلم به ده قى پوون و ئاشكرا باسى ليوه كراوه و ئه مه ش وه تى كو مه ليكى تر له ئه هلى فه رموده ¹⁰⁷ و محمدي كورپى حزم (الظاهري) يش وا ده لّيت: ئه م تا قمه به لگه ي ئه و فه رموده يه ده هيننه وه كه به پيغه مبه رى خواى وت: ئه گه ر هاتمه وه و تو م نه ديه وه چى بكه م، پيى فه رموو: ئه گه ر منت نه ديه وه خو ت بگه يه نه لاي ئه بو به كرى ¹⁰⁸ به به لگه ي فه رموده ي پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم بو عائيشه ل ئه بو به كرى باوكت و براكه شتم بو بانگ بكه تا شتيكيان بو بنووسم چونكه ترسى ئه وه م هه يه ئاواته خوازيك ئاوات بخوازي ت و كه سيك بلّيت: من شايانترم، خواى گه وره و موسولمانانيش به ئه بو به كرى نه بي ت به كه س رازى نابن ¹⁰⁹.

هه روه ها به فه رموده ي خه ونه كه ي پيغه مبه رى صلى الله عليه وسلم كه له خه ويدا له سه ر حه وزه كه بوو ئاوى هه لده گو ست و دهيدا به خه لكى، ئه بو به كرى هات و دو لچه كه ي له ده ست گرت بو ئه وه ي پيغه مبه رى صلى الله عليه وسلم ماندوو نه بي ت و خو ي ئاوى ده ره ينا بو خه لكه كه ¹¹⁰.

ئه وه كه من بو ي ده چم له ليكو لينه وه كه مدا پيى گه يشتووم ئه وه يه: كه پيغه مبه رى خوا فه رمانى نه داوه كه دواى خو ي ئه بو به كرى بكه ن به جي نشيني، به لكو شتيكى له ئه وه وه بو پوون كر دوونه ته وه كه خواى گه وره پيى وتوو كه موسولمانان له پاشه رۆژدا هه لى ده بزي رن و ده يكه ن به گه وره ي خو يان ئه وه ش له به ر كو مه لى پياو چا كى و لي هاتووي يه به رزانه ي كه له قورئان و فه رموده دا هاتوو و تيايدا به سه ر هه موو ئومه تى محمد به رز و بلّندى كر دو ته وه - خواى گه وره لي ي رازى بي ت و رازيشى بكات ¹¹¹.

(ابن تيميه) ره حمه تى خواى له سه ر بي ت، ده لّيت: راستيه كه ي ئه وه يه كه پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم رپى خو ش كر دووه بو موسولمانان كه ئه بو به كرى هه ل بزي رن دواى خو ي و رينموونى

106- منهاج السنة لابن تيمية (١٣٤-١٣٥).

107- عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة (٢:٥٤٧).

108- مسلم (١٨٥٦:٤-١٨٥٧).

109- مسلم (٤:١٨٥٧)، فه رموده ي ژماره ٢٣٨٧.

110- مسلم (١٨٦١:٤-١٨٦٢).

111- مسلم (١٨٦١:٤-١٨٦٢).

کردوون له زور شتدا چ به کردهوه چ به وتهکانی و ههوالی داوه که دهبیته جینشینى و پى خوش بووه و پى پازى بووه، نیازى کرد که شتيك بنوسیت بۆ موسولمانان که پاش خوی ئه بو به کر بکن به سهردارى خویان به لام به نووسین نهینوسى و هه ر به ده برپى ئه و نیازه وازى هیناوه، ئه گه ر بیزانیایه که ئومهت تیناگات و حالى نه بووه کى بکريت به خهليفه ئه وه پرونى ده کردهوه و دیاریشى ده کرد، به لام چه ندان به لگه و نیشانه ی بۆ دیاری کردوون که بزنان مه به سستی ئه وه یه ئه بو به کر هه لبرژیرن و ئامانجه که شی هاته دى.

له بهر ئه و هویه ش بوو عومه رى کورپى خه تاب ﷺ له وتاره که یدا له به رده مى سه رجه م کوچه ریان و پشتیواناندا وتى: که ستان له ناودا نیه وه ک ئه بو به کر خه لکی لا بکه نه وه بۆ لای و... تا وتى: جینشینى ئه بو به کر ده قه کانى قورئان و فه رموده سه لماندوویانه و په زامه ندی خوا و پیغه مبه رى له سه ره بۆ ئه و کاره ی موسولمانان هه لیان بژارد له بهر ئه و هه موو ده قانه ی باسى پیاوچاکى و پته وى باوه رپى ده کات که چ به ده قه کان و چ به کوى ده نگ (إجماع) سه لمینراوه .

ده قه کان به لگه ن که خوا و پیغه مبه رى خوا به و هه لبرژارده نه پازین و به هه قى ده زانن و خوی گه وره فه رمانى پیداووه و هه والیشى داوه که موسولمانان هه لى ده برژیرن و ئه مه ش زور له وه به هیزتره که به ده قیك دیاری بکرده یه، چونکه ئه و کاته ته نها به و ده قه موسولمانان به شایسته یان ده زانى.

هه ره وه ی موسولمانان به بى بوونى نووسینى په یمانیک، خویان هه لیان بژارد و چه ندان ده قیش هه یه که وه سفى ئه و هه لبرژارده نه یان ده کات و به چاکى له قه له م ده دات، په زامه ندی خوا و پیغه مبه ر ﷺ له سه رى گه وره ترین به لگه یه که موسولمانان له بهر خاترى ئه و هه مووه چاکى زوره ی صدیق بووه که هه لیان بژاردووه و له هیچ که سیکى تر دا نه بووه و ئه وه ش به لگه یه له سه ر ئه وه ی مافیکی سروشتى خوی بووه، بۆیه هیچ پیویستی به وه نه کردووه که ده قیكى ئایهت یان فه رموده راسته وخۆ دیاری بکرده یه ¹¹².

۸- بوونى (هاودهنگ) له سه ر خیلافه تى ئه بو به کر ﷺ: ئه هلى سونه و جه ماعهت به گشتى له سه ر ئه وه ن که شایانترین که س به جیگرى پیغه مبه رى خوا دواى مردنى ئه بو به کرى صدیقه ﷺ، ئه مه ش له بهر پیاوچاکى و پیشینه یى و پیشخستنى پیغه مبه رى خوا ﷺ بۆیى له بهر نووژیدا له ناو هه موو هاوه لاند، هاوه لانیش چاک تیگه یشتن مه به سستی پیغه مبه رى خوا ﷺ له وه ی که له ناو هه موویاندا ئه وى هه لبرژارد بۆ بهر نووژى ته وانیش بۆ خیلافهت هه لیان بژارد و شوینى که وتن.

یه ک که س له هاوه لآن نارہزا نہ بوو، خوی گورہش ئومہ تی ئیسلام له سہر گومپرای
ہرگیز کؤ ناکاتہ وہ، بہ خوشی خویان بہ یعہ تیان پیدا و له ہموو دلیانہ وہ گوپرایہ لی
بوون و کہ سیش خوی له و بہ پیشتر نہ زانی¹¹³ .

پرسیاریان له سہ عیدی کوری زہید کرد کہ ی ئہ بو بہ کرہ لبرڈیردا بہ خلیفہ ؟ وتی: ئہ و
رؤژہ ی پیغہ مہری خوا^{صلی اللہ علیہ وسلم} کؤچی دوی کرد و هاوه لآن پییان خوش نہ بوو بؤ چہ ند
کاتیکیش بی کؤمہ ل و بی سہر کردہ نہ بن¹¹⁴ .

ہندی له زانیان و ہہ لگرانی مہ شخہ لی زانست له پیوانی بروا پیکراو بوونی (کؤدہنگی
هاوه لآن) - اجماع الصحابہ - باس دہ کەن و کہسانی دوی ئہ وانیش له ئہ ہلی سونہ و
جہ ماعت له سہر ئہ وہ هاودہنگن کہ ئہ بو بہ کر له ہموو ئومہ تی ئیسلام شایانتر بووہ بؤ
خیلافہ ت¹¹⁵ .

ئہ مہش ہندی کہ له وتہ ی ئہ و زانیانہ:

أ - خہ تی بی بہ غدادی رہ حمہ تی خوی له سہر بیٹ، دہ لیت: کؤچہ ریان و پشتیوانان
سہر جہ م بہ خیلافہ تی ئہ بو بہ کر پازی بوون و پییان وت: ئہ ی خہ لیفہ ی پیغہ مہری
خوا^{صلی اللہ علیہ وسلم} و کہ سیش دوی ئہ و پی نہ وتراوہ خہ لیفہ، دہ لیت کاتیک پیغہ مہری خوا له دنیا
دہر چوو سی ہزار کہ سی بہ جیہیشت کہ ہموویان بہ ئہ بو بہ کریان دہوت: ئہ ی جینشینی
پیغہ مہری خوا^{صلی اللہ علیہ وسلم} و لی پازی بوون^{رضی اللہ عنہ}¹¹⁶ .

ب - ابو الحسن الاشعری دہ لیت: خوی گورہ و سہف و سہنای کؤچہ ریان و پشتیوانانی
کردووہ و له زور جیگای قورئاندا ناویانی بہ چاکہ ہیئاوہ و سہنا خوانی ئہ و کہ سانہ یہ کہ
له پہیمانی (رضوان) دا بہ شداریان کردووہ و ہک دہ فہرموویت: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ
الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾ (الفتح: ۱۸)، واتہ: خوا له سہر ہموو ئہ و کہ سانہ
پازی بوو کہ له ژیر درہختہ کہ دا دہستیان خستہ ناو دہستت پہیمانیان پیدایت.

دہ ی ہموو ئہ و کہ سانہ - کہ خوا ئاوا بہ چاکہ و سہنا خوانی باسیان دہکات -
هاودہنگ بوون له سہر ئیمامہ تی ئہ بو بہ کری صدیق^{رضی اللہ عنہ} و ناویان نا خہ لیفہ ی پیغہ مہری
خوا^{صلی اللہ علیہ وسلم} و بہ یعہ تیان پیدا و گوپرایہ لی بوون و دانیان بہ شایستہ بیہ کہ یدا نا، کہ له ہموویان
چاکترہ له و لایہ نانہ وہ کہ دہ بیٹ له ئیمامدا ہہ بیٹ و ہک زانیی و دنیا نہ ویستی و را و

113 - عقيدة اهل السنة في الصحابة (۲:۵۵۰).

114 - أباطيل يجب ان تمحى من التاريخ - ابراهيم شعوط (لا: ۱۰۱).

115 - عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة (۲:۵۵۰).

116 - تاريخ بغداد (۱۳۰:۱۰-۱۳۱).

ج - (عبدالملك الجوينی) دەلیت: پێشەوایهتی ئەبوبەکر بە کۆی دەنگی هەموو هاوێلان بوو، ئەو هی که له هەندئ - پافزیهکانی شیعه - هەلدهورن و دەلین: علی رضی الله عنه به توندی نه یاری ئاشکرا کردوه - به یههتی نه داوه - درۆی ئاشکرایه، به لی عه لی رضی الله عنه له و کاته دا له سه قیفه نه بوو له تاو خه فه تی پیغه مبه ر صلی الله علیه و آله سه ری خۆی هه لگرتبوو، به لام پاشان له راپرسی و به یهت دانه جه ماوه ریه که دا به شداری کرد و په یمانی دا به ئەبو به کر به به رچاوی هەموو خه لکه وه ¹¹⁸.

د - (ابوبکر الباقلانی) ده رباره ی ئەو هی که هاوێلان هه ره موویان به کۆدهنگی به خیلافه تی ئەبوبه کر پازی بوون رضی الله عنه (ئەبو به کر گوێرایه لی و پێشەوایه تی و مل شوری فه رمانه کانی یان ده رپری، ته نانه ت (امیر المؤمنین) علی کوری ابو تالیب رضی الله عنه وه لامی ئەبوبه کری دایه وه، که له په یمانه ئاشکرا که دا وتی: من لابه رن له خه لیفایه تی، چونکه من باشترین که ستان نیم، وتی: نه خیر هه رگیز لات نابه یین و ناشبیټ لابه جیټ، پیغه مبه ری خوا له ئیش و کاری ئایندا پێشی خستی ده ی ئایا ئیمه بو ئیش و کاری دونیایی پازی نه بین پیټ، مه به ستی له وه بوو کاتی خۆی پیغه مبه ری صلی الله علیه و آله له جیی خۆی کردی به به رنوێژی موسولمانان و خۆیشی ئاماده بوو، له کاری هه جیشدا سه رگه وره یی پی سپاردیټ به سه رمانه وه، ئەبو به کر چاکترین که سی ئیسلام بوو و باوه رپیشی له هه موویان قورس و پته وتر بووه، له وان تیگه یشتووتر و زانانتر بووه ¹¹⁹.

9- پله و پایه ی خه لیفه و خه لیفایه تی: جینشینی ئیسلامی ریبازی که ئومه تی ئیسلامی بو خۆی هه لیبژاردوه، هه موو له سه ر ئەو رێگایه کۆبوونه ته وه وه ک شییوازیکی حوکمرانی بو به رپوه بردنی کاره کان و به دیه یانی به رژه وه ندیه کانی، یاسای جینشینی له و کاته دا هاته کایه وه که پیویستی کرد به یاسایه کی ئا له م چه شنه هه ستن قه ناعه تیان به چاکیه که ی کرد، پاشانیش بو یه موسولمانان په له یان کرد له دانانی جینشین بو پیغه مبه ره که یان صلی الله علیه و آله.

(امام ابو حسن الماوردی) ده لیټ: گه وره یی خوا له وه دابوو که پیاویکی وای هه لڅست شوینی پیغه مبه ره که ی بگریته وه و گه لی موسلمانیش له سه ری پیک بین، کاروباری سیاسی درایه ده ست تا ئیشه کان به جوانی به رپوه به ریټ له ژیر رۆشنایی ئاینیکی ره وا، خه لکیش له سه ر رایه کی وه رگه راو کۆکاته وه، تاوای لی هات جینشینی بوو به بنه مایه کی سه ره کی

117- الابانة عن اصول الديانة (لا: ٦٦).

118- كتاب الارشاد (لا: ٣٦١).

119- الانصاف فيما يجب اعتقاده ولا يجوز الجهل به (لا: ٦٥).

وکاروباری ولاتی له سهر دامه زرا و بهرژه وهندی گشتی له سهر رپیکخراو کاروباره کانی گشتی له سهر بهر قه رار بوو، له ویشه وه دیاری کردنی فه رمانه وای یه تایبه تیه کان هاته کایه وه¹²⁰.

ئومه تی ئیسلامی ده بوایه پووبه پرووی ناره حه تی و تالای زور ببوایه پاش کۆچی دوایی پیغه مبهری خوا بۆ خوروی په روه رداگار و ده بوایه زور به ژیرانه و خیرا کاره کانی یه کلایی بکر دایه ته وه و بواری نه دایه که دووبه ره کی و له ت بوون که گومانی خراپی ده برده دلای که سه کانه وه یان لاواز کردن و دارمان پوو له ئه و ولاته بکات که پیغه مبهری خوا^{صلواته} بونیادی نا¹²¹.

به وهی که خیلافهت یاسای حوکمرانی موسولمانان بووه و ئه ویش له ده ستووری موسولمانانه وه سه رچه شمه ی گرتووه و ئه ویش له قورئان و سوننه تی پیغه مبه ره وه هه لقولایه¹²².

زانایانی ئیسلام ده رباره ی بنه ماکانی خیلافه تی ئیسلامی وتووایه پراویژ و به یعه تدان که دوو بنچینه ن و له قورئاندا ئاماژه یان بۆ کراوه¹²³، شه ی (خلافه) هه ندی جار به مانای (ئیماره) یان (ئیمامه) دیت و هه موو موسولمانان له سهر ئه وه ن که بوونی خه لیفه واجب و پیویسته، دیاری کردنی خه لیفه فه رزه له سهر موسولمانان که بتوانیت چاودیتری کاروباره کانی میلله ت بکات و حدود و یاساکانی شه رع به ریا بکات و کۆشش بکات له پینا و بلاو کردنه وه ی بانگه وازدا و پاراستنی ئایین و گهل و جیهاد، هه ستیت به جی به جی کردنی شه ریه ت و پاراستنی مافی تاکه کان و نه هیشتنی سته م و هینانه دی پیدایسته کانی هه موو تاکه کانی کۆمه لگه، ئه مه ش به ئایه تی قورئان و سوننه تی پیغه مبه ره^{صلواته} و هاوده نگی زانایان - إجماع - .

خوای گه وه ده فه رموویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ النساء: ۵۹، واته: ئه ی باوه رداران گویرایه لی خوا و پیغه مبه ر و کاربه ده سته کانتان بکه ن.

له شوینیکی ترده ده فه رموویت: ﴿يَدَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا

120. الأحكام السلطانية (لا: ۳).

121. عصر الخلفاء الراشدين، د. فتحية النبراوي (لا: ۲۲).

122. عصر الخلفاء الراشدين فتحية النبراوي (لا: ۲۳).

123. هه مان سه رچاوه.

نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿ص: ٢٦﴾، واته: ئەى داوود ئىمه تۆمان كردوو به جىنشين له سهر زهويدا تا به راستى حوكم بكهيت له ناو خهلكيدا و شوين ئاره زووه كان نه كه ويت چۆن ئەوانهى شوين ههوا و ئاره زووه كانيان ده كه ون پىگاي خوا گوم ده كه ن و ئەوانه شى پىگاي خويان وون كردوو سزاي سهختيان بو ههيه چونكه پۆژى قيامه تيان فه رامۆش كردوو. پىغه مبهرى خوا ﷺ ده فه رمووئيت: ((من خلع يدا من طاعة لقي الله يوم القيامة لا حجة له، ومن مات وليس في عنقه بيعة مات ميتة جاهلية))¹²⁴.

واتا: ئەوهى خۆى له گوپرايه لى ئەمير مه ره خه س بكات، پۆژى دوايى له لاي خوى گه وره به لگه ي پزگارى پى نيه، ئەو كه سهى بمريت و به بى به يعه تدان به خه ليفه ي موسولمانان ئەوه به نه فامى مردوو.

به لام بو مه سه له ي (هاودهنگى) له سه ر پيوستى بوونى خه ليفه، ئەوه بوو كه هاوه لان نه يانه ئىشت پىغه مبهرى خوا ﷺ بنى ئىزىت هه تا كو بوونه وه له سه ر ديارى كردنى ئىمام يان خه ليفه، ئەو به كر ﷺ هوى قبوول كردنى خه ليفه يه تى ده گى رپته وه بو ترسان له هه لگى رسانى ئاشوب ئەگه ر موسولمانان پيشه وايه ك بو خويان ديارى نه كه ن¹²⁵.

شه هرستانى له سه ر ئەوه ده ئيت: ((نه به دللى ئەبو به كرا و نه به دللى هيج كه سيكا هاتوو كه قه يد ناكات سه ر زهوى بى پيشه وا بيت))، به مه دا ده رده كه ويت كه هاوه لان كه جىلى يه كه مى ئەم ئسىلامه ن له سه ر ئەوه كو ك بوون كه ده بيت ئىمام هه بيت، ئەوه ش كه به و كو دهنگيه وه به لگه يه له سه ر ئەوه ي كه بوونى خه ليفه و ئىمام واجب و پيوسته¹²⁶.

ئەوه شى كه داخ له دلانى ئىسم ره و اجى پى دهن و بلاوى ده كه نه وه كه گوايه خه لكى له پىناو به ده سته ينانى پله و پايه و ده سه لات ناشتنى پىغه مبه ريان له بير چوو يه وه¹²⁷.

ئەمه و (ئىبن خلدون) يش پىناسه ي (خلافه) ده كات و ده ئيت: هه لگرتنى هه موو شتىكه و له ژىر پۆشنابى تىروانىنه كانى شه رعدايه له پاراستنى به رژه وه ندىه كانى دونيا و ئاخيره ته، چونكه هه موو شتىكى دونيا له لاي خوا په يوه نده به به رژه وه ندى قيامه ته وه، له راستيدا جىنشينى خاوه نى شه رع كه خوا و پىغه مبه ره كه يه تى ﷺ له پىناو پاراستنى ئايىنى ئىسلام و به رپوه بردنى كاروباره كانى دونيا پى¹²⁸.

124. مسلم (٣: ١٤٧٨) ژماره: ١٨٥١.

125. الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ٥٩).

126. الملل والنحل للشهرستاني (٧: ٨٣) نظام الحكم، محمود الخالدي (لا: ٢٣٧-٢٤٠).

127. الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ٤٩).

128. المقدمة (لا: ١٩١).

(ابو الحسن الندوی) دہربارہی مہرج و پیداوہیستہکانی خیلافہت قسہ دہکات و بہ کومہ لیک بہ لگہ لہ ناو ژیاننامہی ئەبو بە کردا ﷺ دہردہ ہیئیت کہ ہموو مہرجہکانی خیلافہتی تیدا ہاتبووہ دی، ئیمہش بہ کورتی لہ سہر ئەو مہرجانہ دہدوین بہ بی باسی نموونہی ژیانی چونکہ لہ ناو دوو توئی ئەم کتیبہدا ہمووی باسکراوہ، گرنگترینی ئەو مہرجانہ:

أ- بہوہ جیادہ کریتہوہ کہ بہ دریزایی ژیانی جیگای متمانہی پیغہمبہری خوا بووہ و شاہدیشی بو داوہ، وەک لہ ژیانیدا کردوویہتی بہ جینشینیی خوی لہ ہندی پایہی سہرہکی ئیسلامدا وەک نوژ و حەج، لہ کارہ گرنگہکاندا و ہاورپییتی کردنی لہ بونہ و جیگا پرمہترسیہکاندا کہ کەس بہ ہاورپی ناگیریت لہ و حالہتانہدا مہگر کہ سیکی زور جیگہی متمانہ و بتوانریت بہ تہواوہتی پشتی پی بہستریت.

ب- ئەبو بە کر بہوہ لہ ہاورپییتی جیادہ کریتہوہ کہ خوگر و دلقام بووہ لہ بہر دہم پەہیلہ و گەردە لولیکدا کہ خەریک بوو ئایین لہ بناغہ بینیت و لہ ریشہ دہربہینیت، ہموو ہولہکانی خاوەنی پەیام پیغہمبەر ﷺ بی هیوا ببیت، خەریک بوو کہ سانیک کہ باوہری پتہو و ہاورپیہتی دوور و دریزیان ہەبوو دلایان دہربیت، بہ لام ئەم وەک کیوہ سہرکەشەکان خوی گرت و زہرہیہک نہلہخشا، توانی پۆلی جینشینیی پیغہمبەران ببینیت بہ راستگویی دامہزراویہوہ، پەردہ لہ سہر چاوەکان لابات و تۆز و گەردی سہر کاکلہی ئایین و بیرو باوہرہ راست و دروستہکە ی لابات.

ج- بہوہش جیا دہ کریتہوہ لہ ہاوەلانی کہ تیگہ یشتنیکی قول و دووری ہەبوو بو ئیسلام و ژیانی لہ خزمہتی پیغہمبەر ﷺ بہ ہموو شیوہ و پەنگیکہوہ و لہ کاتی ناشتی و لہ کاتی جہنگدا و لہ کاتی ترس و لہ کاتی دلنیایدا، لہ تہنیاپی و لہ ناو کومہلدا و لہ خووشی و لہ ناخوشیدا.

د- بہوہش جیا دہ کریتہوہ کہ زور مہبہستی بووہ ئیسلام وەک سہرچاوە پۆشنہکە ی خوی بمینیتہوہ وەک چۆن لہ سہردہمی پیغہمبەر ﷺ و ئەم غیرہیہشی بو دین لہ غیرہی پیاوانیک زیاترہ کہ لہ ناموس و کەرامہتی خیزانہکانیان کچ و دایک و خوشکانیاندا بن، نہ ترس و نہ تہماداری و نہ تہئویل و نہ پیناخۆش بوونی کہ سانیک نزیک و خووشہویستی نہ یانتوانیووہ لہ جۆش و خرۆشہی بو دین لای بدہن.

ه- زور ورد بووہ و زوریش سوور بووہ لہ سہر ئەوہی کہ حەز و ئاواتہکانی پیغہمبہری خوا بینیتہ دی پاش چوونی ﷺ بہ موو لہوہ لای نہداوہ و کەسی تر نہ یوانیووہ لای بدات و لہ لومہی لومہ کارانیش نہ ترساوہ.

و- به وەش جیاده کریتەوه که دونیا نهویست بووه و حەزی به رابواردنی دونیا نه کردووہ به شیوەیه که که سەسی پی نه گەیشتووہ مەگەر پی شەوا و رینماکارە که ی - پیغە مەبرە ﷺ و هەرگیز نه هاتووہ به خەیاڵیدا گرتنە دەستی دەسەلات و ولات به رپۆه بردن و گەورە کردنی له بەرژەوه نەدی هۆز و بنەماله که ی، هەرۆک چۆن دەسەلاتدار حوکمپرایانی ناوچە که دەیانکرد که فارس و رۆمەکان بوون ¹²⁹.

ئەم رەوشتە بەرز و مەرجه پیوستانە هەمووی له گەورەمان ئەبو بە کرهاتە دی، هەرۆک له ژیانی پیغە مەبردا و له دواي کۆچی پیغە مەبریش واتە خیلافەت و تا مردن هەر بەو جۆرە ژیاوه، به جۆریک که کەس ناتوانی گومانی یان مله جەری له راستی ئەم مەسەلە یەدا بکات چونکه له رپگای به لگە ی حاشا هەلنە گرهوه و به تەواتور پیمان گەیشتووہ ¹³⁰.

ئەمەش ئەهلی - حل و عقد - له قسە رپویشتوو گەورە پیاون له سەقیفە ی به نی ساعیدە دا به یە تیان پیدایا به تایبەتی و له رپوژی دا هاتوو شدا به یەتی گشتی پیدرا له مزگەوتە که ی پیغە مەبری خوا ﷺ ^{۱۳۱}.

ئەوهی له سەقیفە دا رپویدا کۆمە لیک بنەمای جیگیر کرد له وانەش:

- ۱- سەرکردایەتی کردنی ئومەتی ئیسلام به رەزامەندی و هەلبژاردن نه بیئت نابیت.
 - ۲- به یەتدان یه کیکه له بنچینه کانی هەلبژاردن و شەریعەت پیدانی سەرکرده یه.
 - ۳- نابیت خیلافەت وەربگریت مەگەر که سانیک ی زۆر دیندار و شایستە ی به رپۆه بردن.
- ۱- هەلبژاردنی خەلیفە دەبیئت له سەر بنەمای ئیسلامی و که سایەتی و رەوشتی بیئت و مەسەله خیلافەت له رپگای پشتاو پششت و خیلە کایه تیه وه نابیت.

ناوهینانی "قورەیش" له سەقیفە ی به نی ساعیدە دا له بەر ئەوه بوو که واقیعیکی ئەو سەر دهمه بوو دەبوایه کاری له گەلدا بکرایه و به زۆر شتی هاو وینه ی ئیش کراوه که مادام دژ و پیچەوانه نیه له گەل بنەماکانی ئیسلامدا، ئەو گفت و گویانە ی له سەقیفە ی به نی ساعیدە دا رپویدا له سەر بنەمای دەروون سافی و ئاسایشی دەروونی به رپا بوو له ناو موسولمانەکاندا و دوور بوو له هەموو هەلەج و مەلەج به درۆخستنه وه و پیلان گێران و په یمان شکاندن، به لکو ملکه چ کردن بوو بو دەقه شەریعەکان به جۆریک له گفتوگۆکاندا سەرکه و تن بوو که س نه بوو به لکو داننان بوو به دهقه شەریعەکاندا ¹³².

129- المرتضى - سيرة أبي الحسن علي بن أبي طالب ﷺ (لا: ٦٥-٦٦).

130- هەمان سەرچاوه ی لا: ٦٧.

131- الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ٦٦-٦٧).

132- دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة للشجاع (لا: ٢٥٦).

